

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 4 lipca 2025 r.

Poz. 3136

UCHWAŁA NR XX/107/2025 RADY POWIATU ZGORZELECKIEGO

z dnia 26 czerwca 2025 r.

w sprawie przyjęcia Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Zgorzeleckiego na lata 2025-2028

Na podstawie art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t. j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Jeleniej Górze, Rada Powiatu uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Zgorzeleckiego na lata 2025-2028 w brzmieniu, jak w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodniczący Rady Powiatu Zgorzeleckiego:
Andrzej Weychan

Załącznik do uchwały nr XX/107/2025

Rady Powiatu Zgorzeleckiego z dnia 26 czerwca 2025 r.

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU ZGORZELECKIEGO NA LATA 2025-2028

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

KWIECIEŃ 2025

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	11
4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	17
5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	17
5.3. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego	19
5.3.1. Charakterystyka powiatu	19
5.3.2. Zarys historii powiatu	20
5.4. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu – dziedzictwo materialne	22
5.4.1. Układy przestrzenne miast.....	22
5.4.2. Obiekty sakralne	25
5.4.3. Cmentarze	30
5.4.4. Zespoły rezydencjonalne	31
5.4.5. Architektura – domy przysłupowe.....	33
5.4.7. Zabytki techniki.....	34
5.4.8. Inne obiekty zabytkowe	36
5.5. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne.....	37
5.6. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Zgorzeleckiego.....	44
5.7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	51
5.7.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	51
5.7.2. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	62
5.7.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	64
5.8. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	64
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	66
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	68
8. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.....	70
8.1. Mierniki	72
9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	73
9.1. Dotacje.....	74
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	76
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	77
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	78

10. Podsumowanie.....	81
11. Bibliografia.....	82
12. Spis tabel, rysunków i zdjęć	83

1. Wstęp

Przedmiotem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Zgorzeleckiego na lata 2025-2028 (dalej: „PPOnZ”) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu. PPOnZ określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm., dalej „ustawa”) oraz wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. PPOnZ sporządzany jest przez starostę, następnie po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. PPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego. Za okres obowiązywania PPOnZ przyjmuje się termin wejścia w życie uchwały Radu Powiatu Zgorzeleckiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata organ wykonawczy powiatu przedstawia organowi stanowiącemu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

PPOnZ, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczyć dziedzictwu istotną funkcję w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U z 2024 r. poz. 107 z późn. zm.), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m. in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania PPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony

zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania PPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce¹

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa, która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

¹ <https://isap.sejm.gov.pl/>

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- 1) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

- 2) uznanie za pomnik historii;

- 3) utworzenie parku kulturowego;

- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.”

– **Art. 19**: „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

- 1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

- **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
 - 3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
- *Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81:** „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89,** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 107z późn. zm.), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwała się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 31 grudnia 2025 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwartej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykonywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 z późn. zm.);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);

- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

PPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

PPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej, szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji powiatu, poprawy przepływu informacji pomiędzy powiatem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym powiatu. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020 przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

- Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu PPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim: Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030, Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego, Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024.

PPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w w/w dokumentach.

• Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta Uchwałą Nr L/1790/18 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 20 września 2018 r. Dokument wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako cele strategiczne w obszarze powiązanym z zabytkami wyznaczono między innymi:

Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.

Konkretyzacją tych celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.

Przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych:

- Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.
- Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.
- Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

• Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta Uchwałą Nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r.

W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajobrazowej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:

- liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatowania szlaków krajoznawczych,
- istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został przyjęty Uchwałą Nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.

Wśród wyznaczonych czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:

- przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
- obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
- najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
- cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
- zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
- zasoby kopalin użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
- zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. W Planie nie wskazano konkretnych obiektów.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Postulaty kierowane do gmin:

1. Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.
2. Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
3. Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.
4. Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
5. Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:
 - 1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,
 - 2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.
6. Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).

• Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024 został przyjęty Uchwałą Nr XXXIV/686/21 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 24 czerwca 2021 r.

Jest to podstawowy dokument służący inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem Programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych dla realizacji zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, zgodnie z kompetencjami Samorządu Województwa Dolnośląskiego.

Za cel strategiczny uznano zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia tożsamości Dolnego Śląska. Zgodnie z tym, dziedzictwo to jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości mieszkańców regionu. Stanowi zarówno przedmiot ochrony, jak i znaczący potencjał, który może i powinien być wykorzystywany w rozwoju społecznym i gospodarczym województwa.

Wyznaczone cele operacyjne, podporządkowane celowi strategicznemu, dotyczą dwóch obszarów działań:

Cel operacyjny 1: Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim.
2. Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków.
3. Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne.
2. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. PPOZ jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia PPOZ podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Zgorzeleckiego opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w PPOZ.

Obowiązującymi dokumentami powiatowymi są:

• Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Zgorzeleckiego

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Zgorzeleckiego został opracowany w 2005 r., zaktualizowany w 2025 r. Plan został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Plan jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

Stanowi podwalinę współpracy między samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

Działania te, realizują w ramach zadań obrony cywilnej, organy administracji publicznej odpowiednich stopni i kierownicy jednostek organizacyjnych posiadających zabytki, przy użyciu środków finansowych posiadanych przez te jednostki.

• Strategia Rozwoju Powiatu Zgorzeleckiego na lata 2023-2030

Strategia Rozwoju Powiatu Zgorzeleckiego na lata 2023-2030 została przyjęta Uchwałą Nr LXVI/402/2023 Rady Powiatu Zgorzeleckiego z dnia 27.07.2023 r.

Strategia jest podstawowym instrumentem długofalowego zarządzania Powiatem. Określa ona strategiczne kierunki rozwoju w perspektywie do 2030 roku. Celem Strategii jest wskazanie misji, wizji oraz celów strategicznych wraz z celami operacyjnymi, planowanymi zadaniami i ewentualnie projektami, których realizacja w określonym horyzoncie czasowym przyczyni się do wielokierunkowego rozwoju powiatu.

Na podstawie diagnozy aktualnego stanu Powiatu Zgorzeleckiego, jego sytuacji gospodarczej, społecznej i przestrzennej oraz uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, a także dążąc do osiągnięcia stanu Powiatu opisanego w wizji rozwoju określono 4 cele strategiczne. W obszarze dziedzictwa kulturowego można wskazać

Cel strategiczny I: Bezpieczny i lepiej połączony Powiat Zgorzelecki.

Cel operacyjny 1.2: Kształtowanie atrakcyjnej przestrzeni publicznej.

Kierunki działań:

- Współpraca z gminami w zakresie opracowywania planów miejscowych zgodnych z regułami i porządkiem architektoniczno-budowlanym;

Cel strategiczny III: Konkurencyjny powiat zgorzelecki o silnym wymiarze przedsiębiorczej społeczności.

Cel operacyjny 3.3: Promocja Powiatu Zgorzeleckiego oraz wzmacnianie współpracy ponadlokalnej i międzynarodowej.

Kierunki działań:

- Promocja lokalnych produktów, atrakcji turystycznych i kulturalnych oraz walorów krajobrazowych i środowiskowych Powiatu;
- Wypracowanie produktu dedykowanego będącego narzędziem promocji Powiatu;
- Wspieranie organizacji imprez kulturalnych, sportowych i gospodarczych o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym na terenie Powiatu;
- Stworzenie interaktywnej mapy atrakcji turystycznych oraz stref gospodarczych;
- Aktualizowanie i opracowanie biuletynów informacyjnopromocyjnych;

Cel strategiczny IV: Powiat Zgorzelecki przyjazny dla środowiska.

W celu zwiększenia potencjału turystycznego Powiatu nastąpi rozwój infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej, wytyczenie szlaków, wsparcie rozwoju bazy gastronomicznej oraz noclegowej. Samo Położenie Powiatu na granicy trzech państw stwarza wiele możliwości w materii nie tylko turystycznej, ale i kulturowej. Starostwo będzie dokładać wszelkich starań by na bieżąco rewitalizować obiekty zabytkowe i pomniki historii. Cel operacyjny: Rozwój turystyki i rekreacji na bazie istniejących zasobów przyrodniczych i kulturowych.

Kierunki działań:

- Rozwój współpracy międzynarodowej oraz wykorzystanie położenia Powiatu na granicy trzech państw w celach turystycznych i kulturowych;
- Wytyczenie szlaków turystycznych oraz odkrywanie nowych walorów turystycznych na terenie Powiatu;
- Wspieranie rozwoju bazy noclegowej i gastronomicznej;
- Renowacja oraz rewitalizacja obiektów zabytkowych i pomników historii.

5.3. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego

5.3.1. Charakterystyka powiatu

Powiat Zgorzelecki leży w trójkącie trzech państw: Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Czech oraz Republiki Federalnej Niemiec. Położony jest w zachodniej części województwa dolnośląskiego. Jednostka terytorialna od strony polskiej graniczy z powiatami: bolesławieckim, lubańskim oraz dwoma powiatami należącymi do województwa lubuskiego, tj. żagańskim i żarskim. W skład Powiatu wchodzi 7 gmin: dwie miejskie: Zgorzelec i Zawidów, trzy gminy miejsko-wiejskie: Bogatynia, Pieńsk i Węgliniec, oraz dwie gminy wiejskie: Sulików i Zgorzelec, a jego Stolicą jest Miasto Zgorzelec.

Rys. 1. Mapa powiatu

Powiat Zgorzelecki wchodzi w skład Górnych Łużyc, krainy historyczno-geograficznej, rozciągającej się od Połcznicy (Pulsnitz) na zachodzie aż po Kwisę na wschodzie.

Ze względu na cechy środowiska geograficznego powiat zgorzelecki możemy podzielić na dwie części: północną-nizinną, wchodzącą w skład Niziny Śląsko-Łużyckiej oraz południową, będącą fragmentem Sudetów Zachodnich. W części nizinnej możemy wyodrębnić dwa mikroregiony: Równinę Węgliniecką oraz Równinę Gozdnicką.

Charakterystyczną cechą krajobrazu północnej części Ziemi Zgorzeleckiej jest znaczna ilość stawów rozsianych wśród rozległych lasów oraz występowanie śródleśnych torfowisk i wydm śródłądowych.

Inny charakter posiada południowa część powiatu, znajdująca się w obrębie Pogórza Izerskiego, którego północne krańce wyznacza linia wyznaczona przez miejscowości: Jędrzychowice – Żarska Wieś – Bielawa Górna. Najwyższym wzniesieniem Pogórza Izerskiego na obszarze powiatu jest Guślarz (556 m n.p.m.) koło Bogatyni. W obręb obszaru wchodzi mikroregiony – Wysoczyzna Siekierczyńska, Wzgórza

Zalipiańskie i Przedgórze Izerskie. Ciągące się wzdłuż Nysy Łużyckiej Obniżenie Żytawsko-Zgorzeleckie zamyka Pogórze Izerskie od zachodu.

Większość obszaru powiatu znajduje się w zlewni Nysy Łużyckiej, która wyznacza zachodnią granicę powiatu i państwa polskiego. Jedynie w Puszczy Zgorzeleckiej dominującą rolę odgrywa biorąca swój początek na stokach Wzgórz Sławnikowickich Czarna Wielka, która odwadnia gros puszczańskich rzek i strumieni.

5.3.2. Zarys historii powiatu²

Teren dzisiejszego Powiatu Zgorzeleckiego charakteryzuje się wyjątkowym bogactwem dziedzictwa kulturowego, ukształtowanego na przestrzeni wielu wieków dynamicznych przemian historycznych. Obszar ten był zamieszkały już od czasów pradziejowych, o czym świadczą liczne stanowiska archeologiczne, dokumentujące obecność kultur neolitycznych, a następnie społeczności epoki brązu i żelaza. Ślady osadnictwa z tego okresu odnaleziono m.in. w rejonie Zgorzelca, Pieńska i Ruszowa, gdzie odkryto cmentarzyska, ślady osad oraz narzędzia kamienne i ceramiczne.

W okresie wczesnohistorycznym, od około VI–VII w., terytorium obecnego powiatu znalazło się w strefie zasiedlenia przez plemiona zachodniosłowiańskie – głównie Ślęzan i Biezuńczan. Obszar ten wchodził później w skład wczesnopiastowskiego państwa polskiego, jednak w wyniku zmian politycznych, od XII w., stopniowo znalazł się pod władzą Czech, a następnie Habsburgów.

Znaczące zmiany przyniósł okres średniowiecza – rozwój miast i wsi, budowa zamków oraz kościołów romańskich i gotyckich. Szczególne znaczenie miało miasto Görlitz (dzisiejszy Zgorzelec i niemieckie Görlitz po obu stronach Nysy Łużyckiej), które od XIII w. dynamicznie się rozwijało jako ośrodek handlowy i członek Związku Sześciu Miast Łużyckich. Położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków kupieckich (zwłaszcza drogi Via Regia) zapewniło regionowi bogactwo i rozwój kultury materialnej.

Od XVI w. region, obejmujący dziś powiat zgorzelecki, stał się terenem intensywnych przemian religijnych związanych z Reformacją. Wiele kościołów i wspólnot przeszło na protestantyzm, co odcisnęło trwałe piętno na krajobrazie sakralnym – powstały nowe świątynie ewangelickie, a katolickie były adaptowane do potrzeb luteranizmu. Ślady tej różnorodności wyznaniowej są widoczne do dziś, m.in. w postaci ruin dawnych kościołów ewangelickich (np. w Ruszowie).

W XVII i XVIII w. obszar był dotknięty skutkami wojen, zwłaszcza wojny trzydziestoletniej, które przyniosły znaczne zniszczenia. Jednak już w XVIII w. rozpoczęła się odbudowa i dalszy rozwój gospodarczy, w tym rozbudowa zabudowy wiejskiej – szczególnym przykładem są licznie zachowane domy przysłupowe, typowe dla Łużyc, dokumentujące specyficzną technikę budownictwa ludowego.

W wyniku wojen śląskich terytorium to pozostało w granicach Królestwa Saksonii, a od 1815 r., po decyzjach kongresu wiedeńskiego, zostało przyłączone do Królestwa Prus. XIX w. przyniósł rozwój przemysłu (głównie włókienniczego, ceramicznego i szklarskiego), modernizację komunikacji (budowa kolei) i dalszy rozwój miast i wsi. Znaczna część historycznego dziedzictwa – miejskiego i wiejskiego – datuje się właśnie na okres XIX wieku, w tym wiele domów mieszkalnych, kościołów oraz zabudowy gospodarczej.

Do 1945 r. obszar dzisiejszego powiatu zgorzeleckiego znajdował się w granicach Niemiec, jako część prowincji Śląsk i Saksonia. Region ten był wieloetniczny i wielowyznaniowy, z dominującym osadnictwem niemieckim oraz mniejszościami słowiańskimi. Druga wojna światowa i zmiany granic po 1945 r. radykalnie zmieniły strukturę ludnościową, jednak zabytki i układy przestrzenne – kościoły, domy przysłupowe, cmentarze, układy uliczne wsi i miast – zachowały się jako trwały ślad wielowiekowej historii tego regionu.

Historia powstania Powiatu Zgorzeleckiego jest nierozdzielnie związana z kształtowaniem się państwowej granicy zachodniej. Dzisiejszy jej przebieg, to wynik ustaleń podjętych przez trzy mocarstwa na

² <http://www.powiatzgorzelecki.pl>, Bojarska, Barbara (red.), Powiat zgorzelecki. Szkice monograficzne, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998, Markłowska, Elżbieta, Domy przysłupowe na Dolnym Śląsku, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2014

konferencji „Wielkiej Trójki” dnia 4 lutego 1945 r., która odbyła się w Jałcie na Krymie. Zanim doszło do spotkania na Krymie, o przebiegu zachodniej granicy wypowiedziano się w Manifeście PKWN, gdzie po raz pierwszy określono przebieg granicy zachodniej Polski po wyzwoleniu, postulując szeroki dostęp do morza i oparcie granicy zachodniej na Odrze. Mocarstwa zachodnie były przeciwne przyznaniu Polsce zbyt wielkiego obszaru na zachodzie kosztem Niemiec, wypowiadając się za tym, aby granica Polski oparła się na Nysie Kłodzkiej, a nie Łużyckiej.

Wiosną 1945 r., jeszcze przed ostatecznym zakończeniem działań wojennych, rozpoczęła się akcja osiedleńcza na Ziemiach Odzyskanych. Ważną rolę w tym w czasie spełniało wojsko, które, po zakończeniu działań wojennych i kapitulacji Niemiec 8 maja 1945 r., podjęło akcję osadniczą. Rozpoczęto działalność gospodarczą, oświatową oraz administracyjną. Na ten cel wyznaczono 12 pogranicznych powiatów, w tym powiat zgorzelecki.

Wytyczenie granicy zachodniej w jej aktualnym kształcie miało miejsce na konferencji w Poczdamie dnia 2 sierpnia 1945 r. W uchwałach poczdamskich w rozdziale Polska uzgodniono, co następuje: „Szefowie trzech rządów są zgodni co do tego, że zanim nastąpi ostateczne określenie zachodniej granicy Polski, były niemieckie terytoria na wschód od linii biegnącej od Morza Bałtyckiego bezpośrednio na zachód od Świnoujścia, i stąd wzdłuż rzeki Odry do miejsca, gdzie wpada zachodnia Nysa, i wzdłuż zachodniej Nysy do granicy czeskosłowackiej, powinny znajdować się pod zarządem państwa polskiego i pod tym względem nie powinny być uważane za część radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec”.

W okresie 1945-1950 w powiecie zgorzeleckim funkcjonowało tzw. dzikie nazewnictwo miejscowości. W pierwszych dniach po zakończeniu II wojny światowej posługiwano się nazwą Zgorzelice. Współczesna nazwa Zgorzelca została ustalona przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych działająca przy Prezesie Rady Ministrów, a do użytku publicznego wprowadzona została na mocy rozporządzenia Ministra Administracji Publicznej i Ministra Ziem Odzyskanych z dnia 15 marca 1947 r. Należy zaznaczyć, iż współczesną nazwą Zgorzelec posługiwano się od 1946 r., kiedy to Rada Ministrów w rozporządzeniu z dnia 20 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego ziem odzyskanych w par. 2 postanowiła: „Województwo Wrocławskie obejmuje powiaty: (...) zgorzelecki”. Po wyzwoleniu utrzymano zasadniczą koncepcję podziału terytorialnego z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Było to konsekwencją przyjęcia obowiązku konstytucji marcowej, która dzieliła państwa na: województwa, powiaty i gminy.

W rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 r. (Dz. U. Nr 28, poz. 177 z 1946 r.) w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziem Odzyskanych w par. 2 postanowiono: „Województwo wrocławskie obejmuje powiaty: (...) zgorzelecki”. Z tą datą na mapie administracyjnej kraju formalnie zaistniał powiat zgorzelecki. Pod względem administracyjnym powiat podzielono na dwie gminy miejskie: Zgorzelice Moys, Rychwald (Bogatynia) oraz 7 gmin wiejskich : Zgorzelec/Podlasie, Rychwald (Bogatynia), Długojew (Dłużyna), Kaławsk (Węgliniec), Królewsczyzna (Działoszyn), Pinsk (Pieńsk), Ruszów.

Powiat zgorzelecki w obecnym kształcie administracyjnym funkcjonuje od dnia 1 stycznia 1999 r. Art. 164 ust. 2 Konstytucji RP stanowi: inne jednostki samorządu regionalnego albo lokalnego i regionalnego określa ustawa. Ustawą z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym ustawodawca powołał do życia powiaty jako jednostki zasadniczego podziału terytorialnego, jednocześnie upoważniono Radę Ministrów do utworzenia powiatów w drodze rozporządzenia. Rada Ministrów rozporządzeniem z dnia 7.08.1998 r. w sprawie utworzenia powiatów (Dz. U. Nr 103, poz. 652) realizując konstytucyjny zapis o możliwości utworzenia innych jednostek samorządu terytorialnego, zdecydowała o utworzeniu powiatu zgorzeleckiego. W załączniku do rozporządzenia część I. Województwo Dolnośląskie poz. 25 jest zapisane: „Powiat zgorzelecki z siedzibą władz w Zgorzelcu obejmujący: 1. miasta: Zawidów i Zgorzelec, 2. gminy: Bogatynia, Pieńsk, Sulików, Węgliniec, Zgorzelec”.

5.4. Krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu – dziedzictwo materialne

Najbardziej wyrazisty przejaw krajobrazu kulturowego stanowi dziedzictwo materialne. Obejmuje wszystkie ślady działalności człowieka: od sieci dróg i przestrzennych układów osadniczych, przez budownictwo mieszkalne, gospodarcze, przemysłowe, architekturę dworską, sakralną, municypalną, założenia parkowe i cmentarne, po zabytki ruchome i archeologiczne. Jak wspomniano, na terenie Powiatu Zgorzeleckiego występuje niezwykle ciekawy, obrazujący historyczne przemiany, układ osadniczy, obejmujący zarówno przestrzenne układy miejskie, jak i ruralistyczne.

5.4.1. Układy przestrzenne miast

Poniżej opisano historyczne układy urbanistyczne z terenu powiatu wpisane do rejestru zabytków. Opieka nad nimi powinna zmierzać do zachowania i uczynienia historycznego układu przestrzennego oraz do konserwacji jego głównych elementów - tworzących go obiektów, także przebiegu głównych ciągów komunikacyjnych i układów zieleni zabytkowej. Należy dążyć do utrzymania historycznych podziałów własnościowych i sposobów użytkowania gruntów.

• Układ historyczno-urbanistyczny dawnej wsi Bogatynia³

Pierwsza udokumentowana wzmianka źródłowa dotycząca Bogatyni pochodzi z 1262 r., kiedy to rycerz Werner von Opal odsprzedał czynsz klasztorowi w Marienthal. Rozwój wsi związany z krzyżującymi się w tym miejscu dwoma starymi szlakami handlowymi. Wskazuje się jako centrum rozwoju średniowiecznej miejscowości dzisiejszy Plac Bohaterów Warszawy (zlokalizowany przy kościele Piotra i Pawła), ul. Waryńskiego – obecnie Aleja Żytawska, 1-go Maja, zach. część ul. Kościuszki. W 1424 r. wieś znacząco zniszczona przez wojska husyckie. Odbudowana, szybko rozwinęła się w XVII-XVIII w. jako ośrodek tkactwa chałupniczego – rozwój miejscowości wzdłuż rzeki Miedzianki przy ciągach dzisiejszych ulic: Turowskiej, Nadbrzeżnej, Spółdzielczej, Kościuszki Listopadowa, Armii Czerwonej – obecnie ul. Armii Krajowej. Zabudowa ulicowa wypełniona wolnostojącymi budynkami mieszkalno-gospodarczymi tkaczy o charakterystycznej konstrukcji przysłupowo-zrębowej i ryglowej. Rozwój miejscowości nastąpił w XIX w., a wzmożony ruch budowlany nasilił się w jego drugiej połowie, co było związane z rozwojem przemysłu włókienniczego, bawełnianego. Rozbudowano nową sieć dróg, ukończono budowę linii kolejowej, powstały liczne kompleksy budynków fabrycznych (przy ul. Zgorzeleckiej, Daszyńskiego, Kilińskiego, II AWP, Kościuszki). W związku z nowym, przemysłowym charakterem miejscowości są wznoszone reprezentacyjne domy mieszkalne i budynki użyteczności publicznej, np. na ul. Daszyńskiego. Przy kompleksach fabrycznych powstają wille fabrykantów. Od pocz. XX w. buduje się przyfabryczne kolonie domków jednorodzinnych np. przy ulicach: Chopina, Słowińskiej, Warszawskiej, Zamojskiego, Piastowskiej, Jagiellońskiej, Przodowników Pracy – obecnie ul. Gen. Hallera. Po 1945 r. powstająca współczesna zabudowa nie ingeruje w historyczny układ przestrzenny – dzielnice współczesnych bloków mieszkaniowych usytuowano poza dawną Bogatynią. Zniszczone natomiast zostają fragmenty miasta w wyniku działalności inwestycyjnej KWB „Turów” – płn. część ul. Turowskiej, zach. część ul. Kochanowskiego, Jagiellońskiej, Przodowników Pracy. W wyniku niewłaściwej działalności inwestycyjnej, zaniedbań, zniszczeniu i degradacji uległa liczna zabudowa przysłupowa ulic Kościuszki, Turowskiej, Placu Bohaterów Warszawy nr 3, karczma „Twardowski” przy ul. Armii Krajowej.

³ Karta adresowa gminnej ewidencji zabytków, autor: Krzysztof Kurek, data opracowania: wrzesień 2006 r.

• Układ ruralistyczny dawnej wsi Markocice (dzielnicy Bogatyni)⁴

Markocice, wieś wymieniana już w XIV w. W kronikach miasta Zittau z 1396 r. wymieniana jest miejscowość jako własność miasta. W 1454 r. stało się ono własnością rodziny von Biberstein i wchodziło w skład księstwa zawidowskiego. Od 1696 r. wioska stała się własnością rodziny von Einsiedel z Rybarzowic. Wieś o układzie łańcuchowym zlokalizowanym wzdłuż ulic położonych równolegle do rzeki Miedzianki zabudowana budynkami tkaczy o konstrukcji przysłupowo-zrębowej (ul. Kościuszki, Główna, Nadrzeczna, Górna, Górska) z budynkami przysłupowymi i zespołem pałacowo-folwarcznym przy ul. Dąbrowskiego. Od czasów Reformacji Markocice podlegały pod jurysdykcję Bogatyni. Utworzenie linii kolejowej łączącej Markocice z Bogatynią i Czechami przyczyniło się do przemysłowego rozwoju wioski – powstała fabryka z willą fabrykanta, Urząd Celny, szkoła. Układ nie przekształcony po 1945 r. poza budynkami mieszkalnymi przy ul. Główniej – Wąskiej i zabudowie jednorodzinnej przy ul. Kolejowej – Dąbrowskiego. Po 1945 r. w wyniku niewłaściwej działalności inwestycyjnej, zaniedbań, zniszczeniu i degradacji uległa liczna zabudowa przysłupowa ulic Kościuszki, Główniej i Nadrzecznej.

• Układ urbanistyczny miasta Pieńsk⁵

Układ Pieńska stanowi przykład hybrydowego układu przestrzennego - połączenia typowej struktury wiejskiej z elementami osady przyfabrycznej. Zabudowa o typowo miejskim charakterze, pochodząca z czasów intensywnego rozwoju Pieńska, zajmuje część miasta na północ od ulicy Bolesławieckiej, i sąsiaduje od południa i wschodu z budynkami fabrycznymi. Zabudowa ta skoncentrowana jest głównie przy ul. Świerczewskiego – obecnie ul. Hutnicza, Dworcowej i Kościuszki. Bardziej okazałe domy o charakterze willowym wznoszono głównie w latach 1910-1915. Poza obrębem centrum założono zespoły budynków wielorodzinnych wznoszonych dla robotników: przy ul. Robotniczej, Kolejowej i Ogrodowej z ok. 1910 r., a następnie z ok. 1930 r. przy Placu Wolności, ul. Stefana Batorego, Żagańskiej. Osiedle domów dwurodzinnych wznoszonych według projektów typowych w latach 30. przy ul. Przejazdowej i M. Konopnickiej, zachowało układ przestrzenny, natomiast sama zabudowa uległa radykalnym, współczesnym przekształceniom. W wyniku działań wojennych w 1945 r. Pieńsk utracił 80%, zabudowy miejskiej. W okresie powojennym miastu nadano status osiedla w 1954 r. Mimo dużych zniszczeń, lecz ze względu na rozwijające się hutnictwo szkła Pieńsk otrzymał w 1962 r. prawa miejskie. W tym też roku oficjalnie ukończono powojenną odbudowę miasta, która jednak nie przywróciła mu wcześniejszego charakteru. Układ przestrzenny miasta stanowi obecnie amorficzną strukturę, której główną osią funkcjonalną jest ul. K. Świerczewskiego wraz z jej poprzecznymi. Największą stratą było dla miasta wyburzenie ewangelickiego kościoła parafialnego. Brak jest wielorodzinnej zabudowy z lat 30. XX w., związanej z przemysłem (wokół Placu Wolności czy przy ul. Żagańskiej). Zniknęły również kompleksy zabudowy przemysłowej w północnej części miasta oraz cegielnie. Zachowanym, objętym ochroną konserwatorską zespołem zabudowy przemysłowej jest huta szkła „Lucyna” przy ul. J. H. Dąbrowskiego.

• Układ urbanistyczny miasta Sulikowa

Geneza Sulikowa sięga IX w. i związana jest z małym grodem, istniejącym nieopodal późniejszego miasteczka. W pobliżu grodu, istniejącego do XI w., egzystowała najpewniej osada, która w 1230 r. otrzymała prawa miejskie. Zostały one nadane miasteczku przez Wacława I. Jako civitas Sulików został wymieniony już w 1268 r. Sulików nigdy nie posiadał żadnych obwarowań, w związku z czym był łatwym celem rabunków i spłądowań. XV w. był dla Sulikowa okresem wielu zniszczeń spowodowanych husyckimi rabunkami, grabieżami, kataklizmami oraz w 1464 r. zarazą. Miasteczko rozwijało się początkowo bardzo powoli. Głównym źródłem utrzymania jego mieszkańców była produkcja tkacka i handel. Zlokalizowane było ono bowiem na jednym z ruchliwszych szlaków. Ponowny upadek miasteczka przyniosła wojna 30-letnia i liczne towarzyszące jej pożary. Sulików zaczął się żywiej rozwijać dopiero w XVII w., dzięki produkcji mizolanu, służącego jako materiał do pokrycia i obicia. Wzrost gospodarczy Sulikowa co chwile przerywany był

⁴ Karta adresowa gminnej ewidencji zabytków, autor: Krzysztof Kurek, data opracowania: wrzesień 2006 r.

⁵ Gminny program opieki nad zabytkami Miasta i Gminy Pieńsk 2014-2017

pożarami, z których najtragiczniejsze w skutkach odnotowano w latach 1688, 1724 i 1767. W XIX w. miasteczko specjalizowało się w produkcji tytoniu. Na jej potrzeby założono wówczas wytwórnię. Od połowy XIX w. w Sulikowie rozpoczął się postępujący regres, który pogłębiony działaniami wojennymi przyczynił się w 1945 r. do utraty praw miejskich.

Rynek Sulikowa stanowi wnętrze o regularnym czworokątnym kształcie, zbliżonych do prostokąta. Taki układ przestrzenny otrzymał już w procesie lokacyjnym. Obecnie wnętrze rynku pozostaje wolne od zabudowy, w przeciwieństwie do jego pierwotnego układu. Istnienie na sulikowskim rynku ratusza jest kwestią sporną. Jedne źródła podają bowiem, że przed pożarem z 1688 r., na środku placu rynkowego stał ratusz, inne zaś, że Sulików nigdy go nie posiadał.

Występujące w pierzejach budynki pochodzą głównie z przełomu XIX i XX w. to przede wszystkim domy mieszkalne, w wielu przypadkach uzupełnione o funkcję usługową. Zabudowa placu rynkowego składa się głównie z jednokondygnacyjnych budynków z użytkowym poddaszem, posiadających w większości płaskie, dwuspadowe dachy. Pojedyncze obiekty wyróżniają się dachami czterospadowymi i naczółkowymi, a w niektórych połaciach znajdują się lukarny lub wole oka. W pierzejach placu rynkowego znajdują się domy przysłupowe. Znajdujące się w północno-zachodniej pierzei oryginalne obiekty ustawione są szczytowo do linii zabudowy, posiadają dwuspadowe dachy oraz drewniane podcienia. Powstałe po II wojnie światowej ubytki w pierzejach, częściowo zostały już uzupełnione XX-wiecznymi „blokami” o prostych, geometrycznych bryłach, brutalnie kontrastującymi ze starą, zabytkową zabudową. Takimi budynkami wypełniona została cała południowo-zachodnia pierzeja rynku. Poza placem rynkowym na zakończeniu osi widokowej znajduje się kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego przy ul. Zawidowskiej, widoczny z rynku poprzez uliczkę z niego wychodzącą. Powstała w ten sposób oś widokową zamyka bryła kościoła stanowiąca dominantę.

• Układ urbanistyczny miasta Zawidowa

Zawidów to miasto o średniowiecznym rodowodzie, którego układ przestrzenny ukształtował się w okresie lokacji na prawie magdeburskim. Charakterystyczny dla tego systemu jest regularny, prostokątny układ ulic z centralnym rynkiem. Miasto rozwijało się jako ośrodek handlowy, co wpłynęło na jego strukturę przestrzenną.

Najważniejszym elementem układu urbanistycznego jest rynek, który pełnił i nadal pełni funkcję centralnego placu miejskiego. Jest to prostokątny plac, wokół którego zorganizowana jest najstarsza część zabudowy miasta. Dawniej wokół rynku znajdowały się domy kupieckie oraz budynki administracyjne, co wskazuje na jego handlowy i gospodarczy charakter. W centrum rynku stoi ratusz, który odgrywał kluczową rolę w administracji miejskiej. Obecny budynek pochodzi z XIX w., ale nawiązuje do wcześniejszych form architektonicznych.

Od rynku rozchodzą się główne ulice, które dawniej prowadziły do bram miejskich. Plan miasta ma wyraźnie promienisty układ typowy dla średniowiecznych lokacji:

- główne ulice wychodzące z rynku – pełnią funkcję osi komunikacyjnych, prowadząc do ważnych punktów miasta i dróg wylotowych.
- wąskie uliczki w obrębie starego miasta – zachowały swój dawny, nieregularny charakter, co wynika z historycznego rozwoju i adaptacji do warunków terenowych.

W średniowieczu Zawidów był otoczony murami obronnymi, które określały jego granice. Choć nie zachowały się one w całości, ich dawny przebieg jest widoczny w układzie ulic:

- główne drogi prowadzące do miasta – pokrywają się z dawnymi trasami wiodącymi przez bramy miejskie.
- pozostałości murów obronnych – obecnie nieczytelne w krajobrazie miejskim, ale wpływające na formę zabudowy i organizację przestrzeni.

Układ urbanistyczny Zawidowa jest typowy dla małych miast średniowiecznych Dolnego Śląska. Zachowuje wyraźny podział na historyczne centrum z rynkiem i promienisty układ ulic, pomimo wprowadzonych zmian urbanistycznych. Miasto stanowi przykład harmonijnego połączenia dawnych struktur z nowoczesnymi funkcjami.

• Układ urbanistyczny historycznego ośrodka Miasta Zgorzelec (część prawobrzeżna)

Prawobrzeżna część Görlitz, po 1945 r. funkcjonująca jako odrębne miasto Zgorzelec, w czasach historycznych rozwijała się jako tzw. Przedmieście Nyskie, wzmiankowane od 1273 r. Jest to najstarsza część obecnego Zgorzelca. Obejmuje położone tuż nad Nysą Łużycką obecne ulice: Wrocławską oraz Daszyńskiego – od Mostu Staromiejskiego do ul. Struga oraz niewielki Plac Pocztowy, Wzgórze Garncarskie i ul. Scultetusa. Ma charakter bulwaru nadrzecznego. Zachowało się tu szereg zabytkowych kamienic, wśród nich Dom Jakuba Böhme (XVI w.) czy Muzeum Łużyckie, a także Młyn Trójkołowy w 1273 r. wzmiankowany przy przeprawie przez Nysę.

Zabudowa przedmieścia rozwijała się między dzisiejszymi ulicami Wrocławską i Daszyńskiego, na wsch. od Mostu Staromiejskiego. Tu położone jest Wzgórze Garncarskie (Topfberg) wzmiankowane w 1328 r. Było prawdopodobnie miejscem produkcji wyrobów ceramicznych i zamieszkiwania garncarzy. W 1403 r., na terenie tym, określanym z czasem mianem Zaułka Garncarskiego, mieszkało ok. 57 osób. Działała tu piekarnia, kuźnia i młyn. Na Wzgórzu Garncarskim, na wysokości Mostu Staromiejskiego zlokalizowany jest Plac Pocztowy. Oprócz słupa dystansowego znajdował się tu również Dom Studzienny – zadaszone pomieszczenie, które stanowiło poidło dla koni pocztowych.

W XV w. w okolicy, obecnie ul. Wrocławskiej, powstało gospodarstwo Albrechta Sporna. Między obecnymi ulicami Prusa i Daszyńskiego rozciąga się Krucze Wzgórze z dawnym Kruczym Folwarkiem (Rabenvorwerk, Dwór Scultetusa) – ul. Przechodnia 8. Przy ul. Henrykowskiej zlokalizowany jest folwark Tischbrücke, wzmiankowany od 1382 r.

Przez wieki były to jedyne zabudowania prawobrzeżnego Görlitz, połączonego z miastem za pomocą Mostu Nyskiego, obecnie Staromiejskiego.

Obecny Zgorzelec jest miastem bez wyodrębnionego centrum – rynku, co jest wynikiem rozwoju w formie przedmieścia. Jego intensywny rozwój rozpoczął się wraz z budową w 1875 r. drugiego mostu (obecnie Most Jana Pawła II), który zintegrował wschodnie przedmieście z miastem po zach. stronie rzeki. Duże znaczenie miało też zagospodarowanie terenów na potrzeby garnizonu wojsk pruskich po 1818 r. Na przełomie XIX i XX w., w płd. części ulicy Daszyńskiego i przy ul. Warszawskiej oraz wzdłuż ulic poprzecznych powstały ciągi kamienic tworzące kwartały zabudowy. W 1902 r. w płd. części przedmieścia wzniesiono jeden z najbardziej reprezentacyjnych obiektów: Górnołużycką Halę Pamięci, obecnie Miejski Dom Kultury.

Na płn. od tej wielkomiejskiej zabudowy – między ulicami Prusa i Broniewskiego, a Daszyńskiego i Kościuszki oraz Traugutta rozlokowała się zabudowa jednorodzinna i wielorodzinna o charakterze miasta – ogrodu, zapoczątkowana w latach 1927-1939 budową osiedla na Kruczej Górze, poszerzana w kierunku wsch.

5.4.2. Obiekty sakralne

Na obszarze Powiatu Zgorzeleckiego można obejrzeć szereg cennych i wartościowych obiektów sztuki sakralnej. W 1945 r. i w okresie powojennym architektura sakralna poniosła stosunkowo niewielkie straty. W przeciwieństwie do wiejskich dworów i pałaców tylko nieliczne kościoły uległy zniszczeniu w trakcie działań wojennych lub popadły w całkowitą ruinę w późniejszym czasie (np. w Bielawie Dolnej, Pieńsku, Przesieczanach, Ruszowie i Zatoniu).

Najwcześniej powstałą świątynią chrześcijańską na terenie powiatu jest prawdopodobnie **kościół w Niedowie pw. MB Anielskiej** (Gmina Zgorzelec). Zgodnie z tradycją powstał on już w XI lub XII w. Za patrona kościoła obrano św. Włfganga, biskupa Ratyzbony. Kościół miał status parafialnego już w 1346 r. i jako taki wchodził w skład dekanatu zgorzeleckiego. Miejscowemu proboszczowi podlegały kościoły w Radomierzycach, Osieku Łużyckim i leżącej na lewym brzegu Nysy Leubie. Pomimo swego długiego istnienia kościół w Niedowie nie zachował średniowiecznych elementów. Obecny kształt świątynia otrzymała w wyniku gruntownej przebudowy w latach 1715-1721, według projektu J.S. Hammera z Drezna. Wewnętrzny wystrój i wyposażenie wywodzi się z okresu baroku i rokoka. Na zewnętrznej ścianie kościoła można

podziwiać najpiękniejszy i najbogatszy w powiecie zespół kamiennych płyt nagrobnych. Najstarsze płyty członków rodu von Penzig, właścicieli okolicznych dóbr, pochodzą z czasów renesansu.

Romańską architekturę sakralną reprezentują kościoły w Jerzmankach (Gmina Zgorzelec), Jędrzychowicach (Gmina Zgorzelec), Łagowie (Gmina Zgorzelec), Studniskach Dolnych (Gmina Sulików) i Trójcy (Gmina Zgorzelec). Wszystkie powstały w przeciągu XIII-stulecia. Romański **kościół pw. św. Franciszka z Asyżu w Jerzmankach** (pierwsza wzmianka z 1346 r.) wzniesiony został około 1260 r. Kościół zbudowano głównie z bazaltu pochodzącego z pobliskiego kamieniołomu (tzw. Złote Jamy). Najstarszym patronem tej świątyni był św. Wawrzyniec. W latach 1517-1518, czyli w okresie kiedy świątynia była jeszcze katolicka, tutejsza gmina wystąpiła do rady miejskiej Zgorzelca z prośbą o finansową pomoc przy przebudowie nawy kościoła (nawa kościelna w Jerzmankach posiadała pierwotnie drewniany strop). Dopiero w 1579 r. wnętrze nawy otrzymało istniejące po dziś dzień sklepienie sieciowe. W 1617 r. świątynię wyposażono w nowy rzeźbiony ołtarz z herbem patronów von Schachmannów oraz inicjałami MH (mistrza, który go wyrzeźbił). Starszy, katolicki ołtarz usunięto, gdyż przedstawiał figury świętych, nie uznawanych w luteranizmie. Kościół ten należy zaliczyć do grona najstarszych i najcenniejszych obiektów sakralnych na Górnych Łużycach. Jego wartość podnosi nie tylko późnomański styl, ale także rzadkie rozwiązania architektoniczne. Kościół otrzymał nietypowe zakończenie od wschodu w postaci czworobocznej apsydy oraz nieczęsto spotykaną wieżę graniastą, wznoszącą się pomiędzy nawą a prezbiterium. Bardzo interesująca jest rzadko występująca w kościołach wiejskich kręcona klatka schodowa z trzpieniem z piskowca.

Kościół pw. Narodzenia NMP w Jędrzychowicach powstał w 2 poł. XIII w. Datowany na około 1260 r. Mury kościoła zbudowano z kamienia łamanego, naroża wzmocniono ciosami piskowca. W późnym średniowieczu kolebę w prezbiterium zastąpiono sklepieniem sieciowym. Pierwotne są otwory okienne (nieco poszerzone) oraz oba południowe portale, które obecnie są zamurowane. Obiekt ten stanowi rzadki przykład kościoła obronnego. Jeszcze w 1772 r. mur okalający świątynię posiadał blanki, typowe dla średniowiecznych zamków. W 1614 r. kościół został przebudowany z inicjatywy Henryka Rittersa, dziedzica wsi i późniejszego burmistrza Zgorzelca. We wnętrzach świątyni można podziwiać stiukowe dekoracje, przedstawiające m.in. Madonnę z Dzieciątkiem, św. Jerzego i św. Elżbietę. Pochodzą one z lat 1498-1502, z okresu, w którym parafią jędrzychowiecką kierował proboszcz Marcin Faber, zwany Schmidtem.

W **Łagowie** znajduje się **kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego** sięgający również swymi początkami drugiego ćwierćwiecza XIII w. O czym świadczy ostrołukowy portal w wejściu kapłańskim, kolumnienki w prezbiterium oraz układ przestrzenny samej świątyni. Kościół jest budowlą jednonawową, z wyodrębnionym prezbiterium oraz półkolistą apsydą. W późnym średniowieczu kościół został przebudowany. W nawie założono sklepienia sieciowe. W czasach nowożytnych powstały przybudówki. W XVII i XVIII w. kilkakrotnie przeprowadzano remonty wieży (1675, 1681, 1767). W 1675 r. dokonano zmiany wystroju wnętrz. W 1880 r., pod kierunkiem zgorzeleckiego architekta – Richtera, po raz kolejny przebudowano wnętrza świątyni. W 1880 r. przekuto wszystkie otwory oraz nałożono tynki.

Kościół pw. św. Anny i św. Michała Archaniola w Studniskach Dolnych, wzniesiony przypuszczalnie w 1 poł. XIII w., w znacznej mierze zachował swój pierwotny układ. Apsyda sklepiona jest konchą, prezbiterium nakrywa sklepienie krzyżowo-żebrowe na wspornikach. W średniowieczu kościół powiększono o zakrystię, którą w XVIII w. nadbudowano z przeznaczeniem na emporę. Najwięcej ze swego pierwotnego wyglądu świątynia straciła podczas rozbudowy w latach 1839-1840, kiedy to dostawiono wysoką przybudówkę po stronie południowej prezbiterium i od zachodu, oraz przekształcono otwory okienne. Z barokowego wyposażenia zachowały się trzy drewniane, polichromowane ołtarze z XVII-XVIII w. I polichromowana ambona z pierwszej połowy XVII w.

Ostatni z romańskich kościołów to **kościół filialny pw. św. Piotra i Pawła w Trójcy**, został wzniesiony pod koniec 1 połowy XIII w. Takie datowanie umożliwia zachowany półkolisty portal w wejściu kapłańskim. Ponadto charakterystyczny jest dla tego okresu układ przestrzenny. Kościół ten należy do budowli jednonawowych z wyodrębnionym prezbiterium i półkolistą apsydą. W okresie późnego średniowiecza dostawiono zakrystię z późnogotyckim portalem z datą 1512 r. W czasach nowożytnych przebudowano

wnętrze nawy i przekształcono otwory okienne. Dobudowano także przybudówki oraz wzniesiono sygnaturkę nad nawą. Wewnętrzne wyposażenie świątyni pochodzi głównie z początku XX w.

Dużo kościołów z terenu powiatu funkcjonowało już w okresie średniowiecza, jednak na skutek różnych zdarzeń losowych (głównie pożarów) były one odbudowywane bądź tak gruntownie przebudowywane, że dziś trudno dopatrzeć się w tych budowlach pierwotnych elementów. Na przykład **kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Sulikowie** miał status parafialnego już w 1234 r. Spłonął w 1668 r. w wielkim pożarze miasteczka i obecny ma charakter barokowy. **Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Bogatyni** działał na przełomie XIII i XIV w., jednak swój kształt otrzymał w wyniku przebudowy w latach 1690-1695 pod kierunkiem Henryka Preschera z Żytawy. Spalony w 1965 r. Odbudowany w latach 1968-1970. Po pożarze zachowało się wnętrze z płaskim stropem, z pierwotnego wyposażenia zostały: krucyfiks i figura Św. Antoniego z 1 poł. XIX w. Na ścianach kościoła znajdują się kamienne epitafia z XVII i XVIII w.

Kościółki wiejskie w Białogórze (Gmina Zgorzelec), Gronowie (Gmina Zgorzelec), Miedzianej (Gmina Sulików), Osieku Łużyckim (Gmina Zgorzelec), Radzimowie (Gmina Sulików) czy w Żarkach Średnich (Gmina Pieńsk) istniały już w 1346 r., ale pod względem architektonicznym reprezentują głównie barok i klasycyzm. Spośród wymienionych warto szerzej opisać kościół w Miedzianej oraz kościół w Osieku Łużyckim.

Kościół w Miedzianej, pierwotnie pw. Wszystkich Świętych (**obecnie pw. św. Piotra i Pawła**), wzniesiono w latach 1725-1730 z inicjatywy właściciela wsi, barona Ottona Konrada von Hoberga. Wprawdzie zmarł on już w 1726 r., lecz w swym testamencie zagwarantował środki na dalsze prace budowlane. Podawane są dwie daty konsekracji świątyni: 1730 i 1736. Ambonę i ołtarz wykonał mistrz Lindner, ceniony podówczas rzeźbiarz mieszkający we Lwówku Śląskim. Organy z 17 rejestrami były dziełem żytawianina ana Tamitio (Tamitiusa), który wykonywał również organy dla innych świątyń łużyckich, m.in. dla kościoła ewangelickiego w Oybinie. Na wieży zamocowano trzy dzwony, z których zachował się jeden, ufundowany w 1798 r. przez Krzysztofa von Linnenfelda. Interesującym zabytkiem jest pochodzący z 1730 r. rokokowy piec kaflowy, który stoi w dawnej loży właścicieli Biernej. W murze kościelnym znajdują się całopostaciowe płyty nagrobne: Joachima von Eberhardta, zm. w 1597 r., oraz prawdopodobnie córki Kacpra von Spiller i Anny Marii z domu von Nostitz. Można tu też zobaczyć epitafium żony Joachima, Katarzyny von Eberhardt (de domovon Nostitz), która zmarła w 1584 r.

Kościół pw. Narodzenia NMP w Osieku Łużyckim dzisiejszą formę otrzymał po pożarze z 1662 r. Jest to obiekt murowany, jednonawowy z wielobocznie zakończonym prezbiterium. Od zachodu przylega doń wieża wraz z kaplicą grobową pochodzącą z 1749 r. W kościele znajduje się drewniany strop pokryty polichromią imitującą kasetony. Sklepienie prezbiterium zdobią bogate dekoracje stiukowe, powstałe w latach 60. XVII w. Najstarsze wyposażenie pochodzi z XVII w. W zewnętrznym murze kościelnym barokowe epitafia. Jest tu m.in. płyta nagrobna Jana Jerzego von Warnsdorfa, zabitego przez szwedzkich rajtarów na rynku sulikowskim podczas wojny trzydziestoletniej (w 1642 r. lub 1643 r.).

Nieopodal Osieka Łużyckiego położone są **Radomierzycy**, w których znajduje się barokowy **kościół pw. św. Piotra i Pawła**. Starszy kościół spłonął tutaj dnia 5 maja 1686 r. W ciągu następnych dwóch lat odbudowano go, ale bez wieży. Około 1692 r. Joachim Zygmunt von Ziegler – Klipphausen, dziedzic wsi, podjął zamiar wzniesienia całkowicie nowej świątyni. Do 1698 r. zdołano wybudować jedynie plebanię. Jeszcze w tym samym roku rozpoczęto budowę wieży kościelnej, według projektu Jana Jakuba Stanjusa (Stanjo). Wieżę ukończono właściwie w 1701 r., lecz von Ziegler, posłuchawszy wskazówek zaproszonego do Radomierzyc znanego drezdeńskiego architekta Krzysztofa Beyera, dokonał w 1702 r. nieznacznych przeróbek. Budowa bryły kościoła została rozpoczęta w 1702 r., zakończona w 1713 r. W 1708 r. na wieży kościelnej zawieszono 3 dzwony odlane przez ludwisarza z Drezna, Michała Weinholda. W 1713 r. wybudowano mur cmentarny, w którym zainstalowano nagrobek rycerza „de Losowa” (von Lossowa) zmarłego w 1313 r. Jest to najstarszy datowany nagrobek rycerski na Górnych Łużycach, a prawdopodobnie także w Polsce południowo-zachodniej. Obok kościoła wznosi się barokowe mauzoleum dam fundacji Joachimstein. Jego budowę ukończono w 1732 r.

Również w południowej części Powiatu Zgorzeleckiego, w okolicach Bogatyni, znajdują się świątynie z okresu baroku, np. w Działoszynie (Gmina Bogatynia), Krzewinie (Gmina Bogatynia). O istnieniu **kościół pw. św. Bartłomieja** możemy wywnioskować z dokumentu z 1384 r. W 1493 r. wzniesiono we wsi nowy **kościół pw. św. Bartłomieja**. Wzrost liczby mieszkańców wymusił konieczność budowy nowej świątyni. W 1766 r. wmurowano kamień węgielny, a w 1769 r. kościół konsekrowano. Tę okazałą budowlę wzniesiono pod kierunkiem libereckiego architekta Józefa Kunze. Wnętrza kościoła cechują się bogatym, barokowym i rokokowym wystrojem. Wewnątrz drewniany prospekt organowy z 1672 r., ołtarz główny z 1779 r. i polichromowana ambona oraz chrzcielnica z 1783 r. Znajduje się tu również figura Dzieciątka Jezus, pochodząca z kościoła we wsi Ostrów koło Sokala.

W **Krzewinie** nad Nysą Łużycką wznosi się **kościół pw. św. Jana Chrzciciela**, który wybudowany został w latach 1739-1740. Nadworny malarz saski Gabriel Ambroży Donath, namalował specjalnie dla tego kościoła w 1740 r. obraz przedstawiający ścięcie Jana Chrzciciela. Świątynia charakteryzuje się skromnym, klasycystycznym i neogotyckim wyposażeniem.⁶

Poza wyżej wymienionymi kościołami warto wspomnieć o pozostałych kościołach z terenu powiatu wpisanych do rejestru zabytków.

Kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Bogatyni został wzniesiony w latach 1863-1868, wg projektu Carla Augusta Schramma z Żytawy. Budowla w stylu neogotyckim. Kościół orientowany, murowany, na planie krzyża, trzynawowy, halowy, z czteroprzęsłowym korpusem nawowym, transeptem i prezbiterium zakończonym trójbocznie, z wieżą od zachodu, w całości oskarpowany. Był restaurowany w latach 1964-1968. Zachowało się neogotyckie wyposażenie wnętrza. Kościół otoczony murem, wykonanym z profilowanych cegieł z poł. XIX w.

Kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP w Kopaczowie (Gmina Bogatynia) wzmiankowany w 1467 r., wzniesiony w XV w., przebudowany w 2 poł. XVI w., z dodaniem wieży przed 1570 r., powiększony w XVIII w., przebudowany w k. XIX w. Kościół orientowany, murowany, jednonawowy, z rozszerzonym prezbiterium, z wieżą od zachodu i zakrystią od północy, nakryty dachami dwuspadowymi. Remontowany w latach 1975-1976. Nawa nakryta płaskim stropem, prezbiterium sklepieniem krzyżowym. We wnętrzu zachowały się: drewniany ołtarz z XVIII w. i żeliwna kuta kropielnica z pocz. XIX w. Na zewnątrz znajdują się kamienne epitafia z XVIII w.

Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP w Opolnie Zdrój (Gmina Bogatynia) zbudowany na przełomie XIX i XX w. Wzniesiono świątynię protestancką eklektyczną w formie, z motywami neoromańskimi i neogotyckimi, a w wyposażeniu wnętrza, zapowiadającymi secesję. W 1952 r. dzwon z kościoła przeniesiono do wyremontowanego kościoła pw. Niepokalanego poczęcia NMP w Bogatyni.

Kościół filialny pw. Św. Niepokalanego Poczęcia NMP w Sienawce (Gmina Bogatynia) wzniesiony w 1660 r. jako kaplica, powiększony o wieżę w 1794 r., restaurowany w 2 poł. XIX w., remontowany w latach 1973-1975. Murowany, jednonawowy, z niewyodrębnionym prezbiterium zakończonym trójbocznie, zakrystią od północy, wieżą od zachodu, nakryty dachem dwuspadowym. We wnętrzu z płaskim stropem zachowały się resztki późnobarokowego wystroju i kamienna chrzcielnica z XVII w., a na zewnątrz kamienne epitafia z XVII i XVIII w. Kościół dotknięty powodzią w 2010 r. – zalane zostało wnętrze wraz z wyposażeniem. Po szkodach powodziowych, przeprowadzono remont dachu, remont hełmu wieży, remont elewacji z malowaniem oraz remont wnętrza kościoła.

Budowa **kościół św. Franciszka z Asyżu w Pieńsku** rozpoczęła się w 1882 r. W 1885 r. prace budowlane zakończyły się i z tej okazji zostały zawieszone trzy dzwony oraz kupiono organy. W dniu 15 listopada 1885 r. świątynia została uroczystie poświęcona przez księdza Urbanka, proboszcza ze Zgorzelca. W 1945 r. świątynia zniszczona na skutek działań wojennych. Po zakończeniu II wojny światowej opiekę nad kościołem i parafią przejęli oo. Franciszkanie Konwentualni. W tym czasie podjęto natychmiast prace przy

⁶ Wędrówki po powiecie zgorzeleckim, Waldemar Bena, 2006 r.

odbudowie świątyni. W 1951 r. kościół był w takim stopniu odbudowany, że rozpoczęto w niej odprawianie nabożeństw. W 1952 r. została odbudowana wieża i zawieszono na niej dwa dzwony, a w 1954 r. zostały zamontowane na chórze organy.

Kościół ewangelicki w Ruszowie, obecnie ruiny (Gmina Węgliniec) późnogotyckiego kościoła z początku XVI w. Zachowały się mury i sklepienia oraz XVII-wieczna wieża. W ścianach zewnętrznych wmurowane cztery zabytkowe epitafia z XVI i XIX w. Podczas prac w gruzowisku odnaleziono ok. 30 tablic pamiątkowych i nagrobkowych z XVIII-XIX w.

Kościół parafialny pw. Zmartwychwstania Pana Jezusa w Ruszowie (Gmina Węgliniec) pochodzi z 1906 r. Według niektórych autorów pierwszy kościół w Ruszowie wzniesiono jeszcze przed 1346 r. Najprawdopodobniej jednak powstał on w 2 poł. XV w. (wzmiankowany w 1553 i 1593, rozbudowywany w latach 1724-1725). Dawna parafia ruszowska obejmowała 17 wsi i przysiółków w tym także zachodnie części Parowej, Ołoboku i Poświętnego, które należały do dóbr zgorzeleckich.

Kościół pw. WNMP w Czerwonej Wodzie (Gmina Węgliniec) to poewangelicki kościół, wybudowany w stylu barokowym w 1784 r. Jest to obiekt kamienno-ceglany, jednonawowy, z prezbiterium zwieńczonym wieżą. Kościół przebudowany na początku XX w. W mur okalający przykościelny cmentarz wmurowane są nagrobki ewangelickie XVIII-XIX w.

Kościół pw. Matki Boskiej Szkaplerznej w Starym Węglińcu (Gmina Węgliniec). Pierwsza, drewniana kaplica katolicka powstała w 1562 r. (według innych źródeł w 1518 r.). Została ona rozebrana w 1687 r. przez ewangelików. Na jej miejscu wzniesiono kościół ewangelicki pw. św. Anny. Kilkakrotnie rozbudowywany: przedsionek w XVIII w., wieża kościoła w końcu XIX w., zakrystia (dawna kostnica) w 1962 r. Wewnątrz zachowały się XVII-wieczne malowidła ściennie oraz zabytkowy ołtarz i ambona.

Kościół ewangelicki, obecnie filialny pw. NMP Królowej Polski w Węglińcu usytuowano w północno-zachodniej części Węglińca, w pobliżu linii kolejowej. Przejęty przez katolików w 1947 r. kościół którym zaopiekowali się kolejarze. W 1947 r. z inicjatywy kolejarzy i księdza proboszcza odbyło się błogosławieństwo tego kościoła i obrazu MB Częstochowskiej. Nadano mu wezwanie Matki Bożej Królowej Korony Polski. Do dziś jest Ona Patronką braci kolejarzkiej miasta Węgliniec. Ze względu na to, że kolejarze wzięli kościół w opiekę, zwany jest on potocznie kościołem kolejowym i służy wiernym parafii do dnia dzisiejszego. Jest to świątynia o jednonawowej dyspozycji przestrzennej z wyodrębnionym, wielobocznym prezbiterium oraz z dostawioną od południowego-wschodu wieżą, w której przyziemiu mieści się zakrystia. Wejście główne, umieszczone w płytkim portyku zwieńczonym trójkątnym szczytem, zaakcentowano sygnaturką. Stylistycznie kościół posiada cechy zarówno neogotyckie (wyeksponowanie ceglanego wątku stylizowanych przypór narożnych i maswerków), jak i neoromańskie (półkoliście zamknięte otwory, fryz kostkowy). Wieża prezentująca nowoczesne, modernistyczne formy jednocześnie doskonale komponuje się z XIX wiecznym korpusem świątyni.

Kościół świętego Józefa Robotnika w Zawidowie to budowla wzniesiona w stylu neogotyckim. Parafia rzymskokatolicka została erygowana w dniu 7 stycznia 1893 r. Budowa została rozpoczęta w 1894 r. i zakończona została w 1896 r. Współczesne wyposażenie kościoła m.in. ołtarze, ambona, witraże, konfesjonały, chrzcielnica i organy jest nawiązaniem do architektury neogotyckiej z XIX w. Podczas obchodów tysiąclecia Chrztu Polski, kościół otrzymał dwa dzwony: „Józef” i „Maria”, które na początku lat 80. XX w. zostały wyposażone w napęd elektryczny.

Kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Sławnikowicach (Gmina Zgorzelec) to współczesny kościół, który stoi w miejscu świątyni wzniesionej prawdopodobnie ok. 1300 r., która była wzmiankowana w 1346 r. Obecny obiekt to barokowy, murowany budynek salowy, z drewnianym stropem, wybudowany na planie prostokąta. W 1776 r. został przebudowany, w 1838 r. zmodernizowany, a w 1990 r. remontowany. Od 1530 r., aż do 1945 r. użytkowany był przez protestantów. Przy północnej ścianie dobudowana jest zakrystia, nad którą znajduje się łoża kolatorska z 1938 r. (prawdopodobnie fundatora

modernizacji świątyni). Kościół i zakrystia nakryte są dachem dwuspadowym, z 8-boczną sygnaturką drewnianą, obitą blachą, umiejscowioną na kalenicy. W 1773 r. przy północnej ścianie dobudowano kaplicę grobową rodu von Fromberg. Do kaplicy prowadzi ostrołukowy, profilowany portal ze zwornikiem i kartuszem herbowym powyżej. Wewnątrz niej do ścian wmurowany jest zespół kamiennych epitafiów, w tym barokowe rodu von Fromberg. Zachowała się tu też oryginalna, barokowa krata. Wyposażenie kościoła jest współczesne.

Ciekawym obiektem w **Zatoniu** (Gmina Bogatynia) jest **kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny**, który jest w bardzo złym stanie, jednak należy do cenniejszych zabytków w regionie. Został wzniesiony w XV w., z dostawioną w 1569 r. wieżą, znacznie przebudowany i rozbudowany w 1796 r., remontowany w XIX w. Usytuowany jest w centrum wsi, otoczony przez cmentarz. Orientowany, murowany z kamienia i cegły. W kruchcie znajdują się relikty wczesnogotyckiego portalu z XIII w. Wyposażenie zdemonstrowane w związku z zamknięciem kościoła w latach 90. XX w.

5.4.3. Cmentarze

Cmentarze tworzą ważny element krajobrazu kulturowego. Są elementem dziedzictwa materialnego - opatrzone zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego - jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania – oznakować tablicami informacyjnymi.

Na terenie Powiatu Zgorzeleckiego najcenniejsze są te cmentarze, które wpisane są do rejestru zabytków, które najczęściej znajdują się przy zespołach kościelnych.

Gmina Bogatynia:

- cmentarz przykościelny w Działoszynie;
- cmentarz przykościelny w Kopaczowie;
- cmentarz przykościelny w Krzewinie wraz z zabytkowym murem cmentarnym.

Miasto Bogatynia:

- cmentarz w zespole, ul. Kurzańska, Bogatynia;
- cmentarz ewangelicki ze starodrzewem w zespole, ul. Skłodowskiej, Bogatynia;
- cmentarz przykościelny w zespole, ul. Wiejska, Bogatynia – Zatonie.

Gmina Zgorzelec:

- cmentarz przykościelny w Łagowie;
- cmentarz przykościelny w Niedowie;
- cmentarz ewangelicki, przykościelny w Osieku Łużyckim;
- cmentarz przykościelny w Radomierzycach wraz z zabytkowym mauzoleum oraz murem z bramą;
- cmentarz przykościelny w Sławnikowicach;
- cmentarz przykościelny w Trójcy.

Na terenie powiatu znajduje się także zabytkowe cmentarze niewpisane do rejestru zabytków, które posiadają walory architektoniczne.

5.4.4. Zespoły rezydencjonalne

Wraz z rozwojem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej powstawały nowe elementy wsi – zespoły rezydencjonalne. Na obszarze Powiatu Zgorzeleckiego nie ostał się żaden średniowieczny zamek. Zbudowany w połowie lat 60. XIV w. przez Bolka II świdnickiego zameczek w Nowinach (Nowoszowie) nad Czarną Wielką w Puszczy Zgorzeleckiej już w 1368 r. zniszczyły wojska Związku Sześciu Miast pod pretekstem walki z rycerzami – rabusiami. Ponadto w okresie władztwa Karola IV wojska Sześciu Miast zdobyły i wyburzyły zamki w Sulikowie i Zawidowie. Obecnie nie ma po nich ani śladu. Podobnie nic się nie uchowało z dawnej, obronnej siedziby rycerzy – rabusiów von Hobergów w Wilce, która w 1392 r. padła ofiarą wyprawy Związku Sześciu Miast pod wodzą Anzelma z Ronowa (von Rohnau). Jedynie w Trzcińcu, na terenie Gminy Bogatynia, można jeszcze oglądać ruiny gotyckiego zamku.

Do najciekawszych obiektów architektury rezydencjonalnej w Powiecie Zgorzeleckim należy zespół pałacowo-folwarczny w Gronowie (Gmina Zgorzelec). Powstał w wyniku odbudowy wsi w końcu XVIII w. podjętej przez pomorski ród Tępskich, którego gałąź osiedliła się na Śląsku i Górnych Łużycach. W ramach przedsięwzięcia zbudowano nowy pałac (stary dwór obronny został przebudowany, na browar, którego ruiny znajdują się w parku pałacowym), obudowano kościół i folwark oraz założono dwa nowe folwarki Łękocin oraz nieistniejący Folwark Górny (Vorwerk Obergruna). Przypadek Gronowa stanowi nie tylko przykład prowincjonalnego klasycyzmu, ale także jest świetnym dowodem na wielokulturowość regionu a polskie wątki w przedwojennej historii Górnych Łużyc są atrakcyjnym dodatkiem do edukacji regionalnej. Bardzo ważnymi zabytkami w kontekście historii Górnych Łużyc są majątki ziemskie, które zostały przejęte przez Radę Miasta Zgorzelca a następnie przez nią dzierżawione m.in. patrycjatowi. Zabytki są ważnym świadectwem zamożności miasta oraz jego szeroko zakrojonej i prowadzonej przez setki lat polityki ekonomicznej. Do takich zachowanych obiektów należą zespoły dworskofolwarczne w Gozdaninie, Koźminie, Pokrzywniku, Zgorzelcu (Bolesławiecka 8-9, Henrykowska 5).

Stosunkowo niewiele znajduje się na obszarze powiatu renesansowych pałaców czy dworów. Renesansowe formy zachowały jedynie trzy zachowane w całości dwory – w Łagowie (Gmina Zgorzelec), Lasowie (Gmina Pieńsk) i Kunowie (Gmina Zgorzelec). **Dwór w Jędrzychowicach** (Gmina Zgorzelec), powstał w 2 poł. XVI w. i rozbudowany został w 1611 r., po II wojnie światowej popadł w całkowitą ruinę. Dwór łagowski jest oryginalną budowlą, mającą bryłę typowego kościoła, z nawą krytą dwuspadowym dachem i przybudówkami jako żywo przypominającymi zakrystię i kruchtę. Wrażenie to potęguje jeszcze przylegająca do „nawy” wysoka wieża, która zwieńczona jest ośmiobocznym hełmem z iglicą. Wschodnią elewację zdobi kamienna tablica z kartuszami herbowymi i łacińską inskrypcją oraz portal z naczółkiem. Jeszcze przed ostatnim remontem w latach 1990-1992 na elewacji widoczne były ślady dekoracji sgraffitowej. Na dziedzińcu stoją wykonane przez Jana Chrystiana Kirchnera barokowe rzeźby, które pierwotnie znajdowały się we wnętrzach pałacu w Radomierzycach. Ten osobliwy pałacyk wybudowano na początku lat 80. XVI w. z polecenia Michała Endera von Sercha. Na podstawie testamentu Karola, syna fundatora, wiemy iż w I ćw. XVII w. dwór mieścił bibliotekę, zbrojownię, kolekcję monet oraz dwa wielkie kredensy. W latach 1780-1782, a później jeszcze w XIX w., dwór został poddany renowacji. Ostatniego remontu pałacu dokonano na początku lat 90. XX w. z inicjatywy właściciela obiektu Roberta Glassa. Z racji bliskiego sąsiedztwa Zgorzelca i komfortowego umeblowania, pałacyk w Łagowie był często odwiedzany przez władców, arystokratów i wysokich oficerów.

Pałacyk położony w Lasowie powstał staraniem Kacpra (Starszego) von Fürstenau, który rozpoczął budowę swej siedziby w 1593 r. Początkowo była ona opasana rowami, zasilanymi w wodę z pobliskiego Żareckiego Potoku. Choć dwór wielokrotnie przebudowywano, to zdołał on zachować swój późnorenansowy charakter. Jest to jeden z najciekawszych tego typu zabytków we wschodnich Łużycach. W pałacu zachowały się herby pozostałych właścicieli Lasowa. Na portalu pochodzącym z 1670 r. widoczne są tarcze herbowe rodziny von Nostitz. Z kolei na belce stropowej w 1710 r. pozostawił swój znak burmistrz zgorzelecki Franciszek Straphinus, właściciel miejscowości w latach 1691-1728.

Dwór w Kunowie powstał w końcu XVI w. Niewykluczone, że wzniesiono go na miejscu pierwszego we wsi dworu, który został spalony przez husytów dnia 12 maja 1427 r. W okresie wojny trzydziestoletniej pałacyk był otoczony fosą, wałem i palisadą. W 1663 r. pod wrażeniem najazdu tatarskiego na Morawy i Śląsk Jan Ernest von Warnsdorf poprosił kurfirsta o możliwość wzmocnienia podniszczonych wałów okalających zameczek. Uzyskawszy zgodę Warnsdorf naprawił wały i ustawił na nich 4 armaty. W XVIII i XIX w. pałac uległ przebudowie i znacznej rozbudowie. Na elewacji wieży pałacowej zachowały się resztki dekoracji sgraffitowej. Obiekt posiada także dwa portale wykonane z piaskowca. Na jednym z portali wyrzeźbiono leżącą postać wspartą o czaszkę. Znajduje się tutaj napis w języku łacińskim: *Hodie mihi, cras tibi* (Dzisiaj mnie, jutro tobie). Portal przyozdobiony jest czterema herbami. Od lewej strony możemy zobaczyć godła następujących rodzin: von Warnsdorf, von Rechenberg, von Schaffgotsch oraz prawdopodobnie von Hoberg. Z prawej strony przylega do pałacu przybudówka, której środkową część stanowi trójboczny ryzalit wieżowy zwieńczony blankami. Tutaj mieściła się pałacowa kaplica. W przeszłości w Górnych Łużycach bardzo niewiele siedzib szlacheckich zaopatrzonych było w tego typu obiekty sakralne. Kaplicę w Kunowie wznosił Jan Ernest von Warnsdorf w latach 1662-1665. W XIX w. kaplicę upiększali bądź przebudowywali – Karol August Meusel i baron von Magnus. W pobliżu pałacu położony jest zabytkowy park o dużych walorach przyrodniczych. Jego początki sięgają przełomu XVIII i XIX w. Na uwagę zasługują także położone w pobliżu wsi zabytkowe aleje lipowe.

W XVIII w. powstało na naszym terenie wiele pałaców i dworów. Najbardziej znaczącym obiektem barokowym Ziemi Zgorzeleckiej jest **pałac w Radomierzycach** (Gmina Zgorzelec). Ta magnacka rezydencja stanowiła przed 1945 r. siedzibę ewangelickiej fundacji Joachimstein, która założona została przez Joachima Zygmunta von Ziegler – Klipphausena. Całość znajduje się na wyspie, otoczonej szeroką fosą, zasilaną wodą z rzeki Witki. Na wyspę można się dostać przez kamienny most z trzema łukami i okazałą barokową bramą ozdobioną herbem von Zieglerów (zarówno most, jak i brama powstały w 1700 r. według projektu K. Beyera). Pałac, usytuowany w południowej części wyspy, jest budowlą trzykondygnacyjną założoną na planie litery C i flankowaną dwoma skrzydłami bocznymi. Przykrywa ją wysoki, dwupołaciowy dach mansardowy. Główna fasada z trzyosiowym ryzalitem zwieńczona jest tympanonem. Tu znajduje się bogaty portal, przez który wchodzi się do sieni. Architektoniczno – rzeźbiarski wystrój elewacji jest bardzo bogaty, złożony z typowych dla baroku kompozycji. Kompozycję uzupełniają położone w pobliżu pałacu niewielkie pawilony oraz zabudowania gospodarcze. Przed pałacem oraz w jego wnętrzach stało wiele znakomitej roboty rzeźb (w parku pałacowym było ich dokładnie 46). Po II wojnie światowej uległy one rozproszeniu lub po prostu grabieży. Kilka z rzeźb znajduje się obecnie w Łagowie i na zamku Czocha koło Leśnej. Przed fasadą frontową pałacu w Radomierzycach usytuowano dziedziniec reprezentacyjny (cour d'honneur). Ciekawym, stosunkowo rzadko spotykanym dla okresu baroku rozwiązaniem, jest poprowadzenie wjazdu do pałacu od strony ogrodu urządzonego w stylu francuskim. Wokół fosi biegnie stara aleja bukowo-dębowa. Wzdłuż drogi wiodącej do strony mostu na Nysie rośnie jeszcze kilka lip (relikty dawnej alei) posadzonych z polecenia Zieglera w 1716 r. Po śmierci fundatora pałac był parokrotnie poddawany niewielkim przebudowom i renowacjom (w latach 1817-1822 i 1875-1876). W 1942 r. w pałacu została ukryta znaczna część archiwum zgorzeleckiego. Po II wojnie światowej pałac w Radomierzycach zajmowały kolejno wojska radzieckie, oddział WOP, PGR oraz Elektrownia „Turów”. Pałac niszczał z każdym rokiem, by w końcu zamienić się w całkowitą ruinę. W 1999 r. obiekt kupił Marek Głowacki, szef firmy GERDA, który zapoczątkował żmudną rekonstrukcję założenia pałacowego.

Pozostałe pałace barokowe opisywanego obszaru są już dużo skromniejsze. W Łomnicy (Gmina Zgorzelec) wznosi się pałac zbudowany przez Jana Jerzego von Seidel na przełomie lat 30. i 40. XVIII w. W XIX w. obiekt był poddany pewnym przeróbkom, które nadały mu wiele cech neogotyckich i eklektycznych. W Kostrzynie (Gmina Zgorzelec) położony jest niewielki barokowy pałacyk, wzniesiony w latach 50. XVIII w., z inicjatywy Krzysztofa Ernesta von Üchtritza. XVIII-wieczny dwór wznosi się we wsi Ksawerów koło Zawidowa. Także w Zgorzelcu, na tzw. Dolnym Ujeździe, przy ul. Francuskiej zachował się barokowy dwór z 1730 r., będący dawniej siedzibą rodziny Raschke.

Spośród pałaców i dworów powstałych w XIX w. na wyróżnienie zasługuje klasycystyczny pałac w Sławnikowicach (Gmina Zgorzelec), wzniesiony w latach 1812-1815. Ta okazała budowla, z portykiem kolumnowym i tympanonem, powstała w miejscu starszego dworu, w którym przyszedł na świat słynny saski uczoney i wynalazca porcelany, Ehrenfried Walter von Tschirnhaus (1651-1708).

Po II wojnie światowej, często z powodu niewłaściwego gospodarowania, szereg zabytkowych dworów i pałaców uległo zniszczeniu. Na przykład w całkowitą ruinę obróciły się – renesansowy dwór w Jędrzychowicach (Gmina Zgorzelec) i barokowy pałac w Żarskiej Wsi (Gmina Zgorzelec). Na początku lat 70. minionego stulecia rozebrano pałac w Studniskach Dolnych (Gmina Sulików). Bezpowrotnie zniknęły pałace w Jerzmankach (Gmina Zgorzelec) czy Radzimowie (Gmina Sulików). W miejscu, gdzie wznosiły się piękne budowle pałacowe w Rybarzowicach i Nadrzeczcu (jest to krótko używana po 1945 r. nazwa wsi Giessmannsdorf, oficjalnie to Gościszów) powstał rozległy „krater” kopalni węgla brunatnego.

5.4.5. Architektura – domy przysłupowe

Kolejnym aspektem dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego, czytelnym w krajobrazie Powiatu Zgorzeleckiego jest tradycyjna architektura. Ze względu na mniejszą trwałość części materiałów stanowiących budulec na obszarach wiejskich w okresie przedindustrialnym większość architektury tradycyjnej nawiązuje do ostatnich 200-250 lat – okresu, w którym panowała ludowa kultura niemieckiego obszaru kulturowego. To jeden z głównych powodów, dla których po II wojnie światowej i wymianie mieszkańców budynki w stylu obcym kulturowo nowym właścicielom nie były konserwowane zgodnie z tradycją, a często przebudowywane zgodnie z potrzebami, tracąc zupełnie swój niepowtarzalny charakter. Pauperyzacja tradycyjnej zabudowy była także efektem poczucia tymczasowości gospodarowania na ziemiach określanych mianem Ziem Zachodnich. Jeszcze w latach 70. panowało przekonanie, że sytuacja jest przejściowa, stąd remonty wykonywano jedynie, jeżeli były niezbędne, raczej na zasadzie doraźnego zapobiegania szkodom niż kompleksowej naprawy. Wszystko to spowodowało, że tradycyjna architektura z okresu przedindustrialnego na Dolnym Śląsku jest raczej w odwrocie. Wśród niewielu przykładów pozytywnych należy wymienić domy przysłupowe.

Początki domów przysłupowych to XVI w., rozkwit to XVIII w. Ten system budowania zapoczątkowany na obszarze Górnych Łużyc z czasem rozprzestrzenił się na północne Czechy i Dolny Śląsk. Obecnie zachowało się około 17.000 domów w tym stylu. Najlepiej zachowane układy ruralistyczne obecnie znajdują się na terenie Saksonii.

Dom przysłupowy to zwykle dwie kondygnacje i dwuspadowy dach. Część mieszkalna zrębowa, drewniana oraz murowana z kamienia i część gospodarcza ze stajnią. Centralnie przebiegająca sień rozdziela obie części. W niej znajduje się trzon kominowy i schody. Domy te łączą w sobie trzy rodzaje konstrukcji: przysłupową, zrębową i ryglową (szkieletową). Charakterystyczne dla domów przysłupowo-zrębowych są zaokrąglone, drewniane łuki. Ich główną rolą było nie tylko ozdobne wykończenie przestrzeni, ale przede wszystkim przejście i rozprowadzenie obciążeń ze ścian i pięter budynku na niżej położone słupy konstrukcyjne. Domy zabudowy przysłupowej łączą w sobie dwa ludowe rodzaje budownictwa: słowiański styl belek i pochodzący z Frankonii mur pruski. Elementami budownictwa łużyckiego były przysłupy, które zobaczyć można po stronie szczytowej i przylegającej do niej stronie okapowej, po której znajduje się również część mieszkalna. W zabytkowej zabudowie poszczególnych sołectw gminy, dominują przede wszystkim budynki z murowaną częścią parterową i konstrukcją ryglową drugiej kondygnacji. Pierwotnie były to budynki mieszkalno-gospodarcze z mieszkalną drugą kondygnacją i częścią gospodarczą w pierwszej kondygnacji. Z czasem, funkcja gospodarcza została wyparta przez funkcję mieszkalną. Niezależnie od tych budynków w konstrukcji przysłupowej lub ryglowej stawiano budynki gospodarcze (inwentarskie, magazynowe). Dom w tej zabudowie łączy dwa style budownictwa: słowiański styl belek i frankoński mur pruski. Nowym elementem były przysłupy na stronie szczytowej i okapowej. Określenie przysłupy pochodzi od niemieckiego

słowa umbinden – obwiązać. Przysłupy to co najmniej dwustronne rusztowanie podporowe. W domach przysłupowych wyróżnia się dwa rodzaje budynków: o konstrukcji ryglowej i budowie wielopiętrowe.

Dom przysłupowy w konstrukcji ryglowej jest domem dwupiętrowym. Górne piętro nazywane „koszem muru pruskiego” jest pojedynczo obwiązane i osadzone na parterze na własnej podwalinie.

Budowla wielopiętrowa (długosłupowa) to taka, w której wszystkie słupy muru pruskiego od podłoża aż do wysokości izby na piętrze przechodzą w jednej części.

Sztandarowym przykładem domu przysłupowego w regionie znajdującego się w granicach powiatu jest Zagroda Kołodzieja w Zgorzelcu, Aleje Lipowe 1. Dom, zbudowany w 1822 r., został przeniesiony z Wigancic Żytawskich na początku XXI w.

Na terenie Powiatu Zgorzeleckiego obok przykładów rozwiniętej architektury przysłupowej znajdują się także zabytki reprezentujące jej pierwotną formę, jak np. Żarska Wieś 109 (Gmina Zgorzelec). To tradycyjny dom przysłupowo-zrębowy, charakterystyczny dla regionu Łużyc. Budynek ten reprezentuje unikalną formę budownictwa wiejskiego, która łączy w sobie funkcjonalność, solidność konstrukcji oraz wyjątkową estetykę. Dom został wzniesiony w technice zrębowej – ściany parteru tworzą poziomo układane bale drewniane, precyzyjnie łączone w narożach. Całą dolną część budynku wzmacnia dodatkowa konstrukcja słupowa, składająca się z pionowych słupów oraz łączących je łuków o łagodnych, zaokrąglonych kształtach. Te drewniane łuki nie tylko przejmują ciężar piętra i dachu, ale nadają bryle budynku lekkości i rytmicznego podziału fasady. Przestrzeń pod łukami, zwana podcieniem, pełniła niegdyś funkcję użytkową – stanowiła miejsce pracy, handlu lub odpoczynku. Powyżej części przysłupowej znajduje się piętro wykonane w konstrukcji szkieletowej, tzw. murze pruskim, w którym ciemne belki tworzą wyraźny rysunek kratownicy wypełnionej jasnym tynkiem. Całość nakrywa stromy dach dwuspadowy, pierwotnie pokryty gontem lub dachówką ceramiczną.

5.4.7. Zabytki techniki

Zabytki techniki są również bardzo istotne dla wizerunku krajobrazu kulturowego, świadcząc o zdobyczach technicznych i gospodarce regionu w czasach historycznych.

Zabytki techniki to dzieła rąk ludzkich obrazujące działalność techniczną i gospodarczą w przeszłości, przedstawiające wartość edukacyjną, historyczną, kulturalną, muzealną, itp. Tradycyjnie jako zabytki techniki określa się obiekty dawnego przemysłu (np. fabryka) i dzieła inżynierskie (np. wiadukt), obiekty infrastruktury technicznej i komunalnej (np. linie energetyczne, wodociągi), zabytki transportu (np. kolejowego). W zabytkach techniki tkwi ogromny potencjał turystyczny, dziś bardzo słabo wykorzystywany i niedoceniany w ofercie turystycznej regionu.

Ważnym zabytkiem techniki dla historii regionu jest zespół dawnej miejskiej kopalni, elektrowni i brykietowni Stadt Grube Görlitz w miejscowości Zielonka (Gmina Węglińiec). Ponadto sporo ciekawych elementów przemysłowych znajduje się w okolicach Bogatyni i jest związane z eksploatacją węgla brunatnego w Worku Żytawskim. Są to pozostałości kombinatu Hirschfelde (przed 1945 r. odkrywka znajdowała się na wschodnim, obecnie polskim brzegu Nysy Łużyckiej, natomiast elektrownia i brykietownia na zachodnim. Poszczególne części zakładu łączyła sieć kolejowa i dwa mosty na Nysie). Najłatwiej dostępną pamiątką po tym starszym niż „Turów” kombinacie są chociażby wciąż zamieszkałe osiedla dla pracowników w Trzcińcu.

Do wyjątkowych zabytków techniki należałoby też zaliczyć dwa budynki dworców kolejowych w Węglińcu, oba wpisane do rejestru zabytków. Cały kompleks węzła kolejowego to jeden z ważniejszych na Dolnym Śląsku kolejowych zespołów zabytkowych. W kontekście miejskich przedsięwzięć należy ponadto podkreślić siatkę dróg, jaka łączyła miasto Zgorzelec z należącymi do niego majątkami i przedsięwzięciami rozszanymi na terenie całego powiatu. Część z tych dróg posiada średniowieczny rodowód. W XIX w. miasto obsadzało drogi lokalnymi gatunkami drzew tworząc długie aleje. Stosunki własnościowe w przypadku tych dróg są skomplikowane, ale częściowo podlegają one zarządowi powiatu. Do takich dróg należą m.in. Drzewna

Droga (Jędrzychowice-Żarki Średnie- Dłużyna-Węgliniec) czy Kuźnicza Droga (Żarska Wieś-Przesieczany-Dłużyna-Czerwona Woda). Drogi te mają charakter lokalny i posiadają duży potencjał turystyczny. Postuluje się w ich przypadku objęcie ochroną konserwatorską, nasadzenia rekompensacyjne oraz wykorzystanie w kierunku turystycznym i ruchu lokalnym.

Wiadukt kolejowy w Zgorzelcu nad doliną Nysy Łużyckiej – wzniesiony według projektu architekta Kießlera w latach 1844-1847 jest niewiele krótszy od bolesławieckiego – liczy 475 m i maksymalną wysokość 35 m. Zbudowany z ciosów granitowych, detal architektoniczny z piaskowca. Część wiaduktu wysadzona w powietrze przez wycofujące się oddziały niemieckie w 1945 r. została odbudowana w latach 1954-1957. Większa część konstrukcji znajduje się po stronie polskiej, przy czym najlepszy widok na wiadukt jest ze strony niemieckiej, gdzie urządzono punkt widokowy. Prowadzącą wiaduktem linią kolejową jeszcze w latach 90. XX w. jeździły długie pociągi relacji Warszawa – Frankfurt nad Menem i Przemyśl – Kolonia. Obecnie jest mało wykorzystana kursując szynobusy do Jeleniej Góry oraz składy do Wrocławia i do Warszawy (jeden).

Zespół Młyna w Zgorzelcu – zespół zlokalizowany jest a wsch. brzegu granicznej Nysy Łużyckiej, przy moście Staromiejskim, po zach. stronie ul. Wrocławskiej. Najstarsza wzmianka o Młynie Trójkołowym pochodzi z 1273 r. - był własnością szpitala św. Ducha, dzierżawioną zgorzeleckim mieszkańcom. Używany był do mielenia zboża oraz jako młyn foluszniczy. Był wielokrotnie przebudowywany, trawiony pożary; jeden z większych zdarzył się 1925 r.

Zespół Młyna Trójkołowego składa się z trzech budynków – trzynastowiecznego, spalonego w 1969 r., który jest obecnie w odbudowie (nr 4); budynku wzniesionego w 1827 r. dla gospody ze stajnią w piwnicy (nr 1); oraz budynku wzniesionego w końcu lat 30. XX w. na ruinach starego budynku spichlerza (nr 3), w kształcie średniowiecznej wieży obronnej. W 1997 r. budynku pld. otwarta została restauracja „Piwnica Staromiejska”.

Wysokie, trój-, cztero- i pięciokondygnacyjne budynki zlokalizowane na pld. – z modernistycznym spichlerzem (elewator, silos) i na pñ., połączone są ceglany murem od wsch. i parterowym budynkiem ceglany - od zach. Teren na brzegu rzeki zagospodarowany jest jako „ogródek” restauracji. Ściany budynków murowane, tynkowane, dachy dwuspadowe, naczółkowe, płaskie i mansardowy dach w budynku pñ., kryte ceramiczną dachówką.

Zespół budynków ul. Wrocławska nr 4 – remontowane w 2024 r. Budynek pld. od wsch. trójkondygnacyjny z nadstawką w części pñ., od zach. – pięciokondygnacyjny. Budynek pñ. – dwukondygnacyjny, nakryty wysokim mansardowym dachem – obydwa budynki w remoncie.

Wiadukt kolejowy w Węglińcu – powstał w 2 połowie XIX w., najprawdopodobniej około 1875 r., jako część rozbudowy ważnego węzła kolejowego w Węglińcu (niem. Kohlfurt), który w okresie pruskiego panowania rozwijał się jako jeden z głównych punktów przeładunkowo-komunikacyjnych Śląska. Jest to konstrukcja częściowo przesklepiona, posadowiona na masywnych przyczółkach z kamienia łamanego. Został zbudowany z czerwonej cegły i kamienia, w klasycznym stylu inżynierskim epoki industrialnej. W 2024 r. został tymczasowo zamknięty z powodu złego stanu technicznego. Prace zakończono w grudniu 2024 r.

Wiadukt kolejowy w Jędrzychowicach (Gmina Zgorzlec) – wzniesiony w 2 poł. XIX w., prawdopodobnie około 1870 r. Został wykonany z kamienia łamanego i cegły, typowych materiałów budowlanych dla tego okresu. Składa się z kilku przęseł opartych na masywnych filarach, umożliwiając przeprawę nad Jędrzychowickim Potokiem. Obecnie, choć nieczynny, zachowuje się w dobrym stanie technicznym i jest dostępny dla miłośników historii oraz turystów.

Huta Szkła „Lucyna” zakład „Nysa” w Pieńsku – 1886 r., kompleks budynków nieczynnej dziś huty szkła stanowi zarówno świadectwo prężnego rozwoju hutnictwa w mieście, jak również jest cennym zespołem architektonicznym. Budynki dawnej huty o indywidualnie kształtowanej architekturze, z wykorzystaniem neogotyckich form stylowych tworzą dobrze zachowany zespół mający istotne znaczenie dla krajobrazu miasta.

5.4.8. Inne obiekty zabytkowe

Stalag VIII A w Zgorzelcu, obecnie postawiony jest tam budynek Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura

Stalag VIII A (Kriegsgefangenenlager Stalag VIII A) był jednym z największych niemieckich obozów jenieckich podczas II wojny światowej. Znajdował się w Moys (obecnie dzielnica Zgorzelca) na terytorium ówczesnej Rzeszy Niemieckiej.

Na terenie dawnego obozu działa obecnie nowoczesna instytucja kulturalno-edukacyjna – Europejskie Centrum Pamięć, Edukacja, Kultura (dawniej: Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne – MEETINGPOINT MUSIC MESSIAEN). Budynek powstał w 2015 r., z inicjatywy niemieckich i polskich organizacji, szczególnie Fundacji Meetingpoint Music Messiaen. Znajduje się bezpośrednio na terenie dawnego Stalagu VIII A, w pobliżu miejsca wykonania „Kwartetu na koniec czasu”. Centrum prowadzi: działalność edukacyjną (warsztaty, lekcje muzealne, projekty historyczne) wydarzenia artystyczne (koncerty, spektakle, wystawy), upamiętnienia i konferencje związane z historią obozu i II wojną światową. Na zewnątrz znajduje się upamiętnienie obozu – m.in. tablice informacyjne, makieta dawnego układu baraków, tablice z nazwiskami jeńców oraz pomnik.

Cmentarzisko kurhanowe w Białogórze (Gmina Zgorzelec) – położone jest na niewielkim wzniesieniu wśród lasów, w odległości około 1 km od centrum wsi. Teren objęty jest ochroną konserwatorską jako stanowisko archeologiczne. Jest to miejsce pochówków w formie kopców ziemnych (kurhanów), typowych dla kultur pradziejowych. Zachowało się tu ponad 200 kurhanów o zróżnicowanej wielkości – od kilku do kilkunastu metrów średnicy i do 1,5 m wysokości. Część z nich uległa zniszczeniu w wyniku erozji i działalności człowieka (np. leśnictwa), ale część jest nadal czytelna w terenie.

Jest to przykład nekropoli typowej dla przedchrześcijańskich słowiańskich społeczności plemiennych. Stanowiska te są datowane na IX-XI w., czyli okres wczesnośredniowieczny. Tworzą kompleks z równoczesnym grodziskiem w Białogórze. Pochówki miały charakter ciałopalny – zmarłych palono na stosach, a ich prochy umieszczano w urnach lub jamach grobowych, często wraz z wyposażeniem (ceramika, ozdoby, narzędzia).

Jest to jedno z najlepiej zachowanych cmentarzysk kurhanowych na terenie Dolnego Śląska. Stanowi cenne źródło wiedzy o wierzeniach, rytuałach pogrzebowych i strukturze społecznej społeczności pradziejowych.

Bardzo charakterystyczne dla Górnych Łużyc są liczne pozostałości wczesnośredniowiecznych grodzisk. Jest ich na terenie całych Górnych Łużyc kilkadziesiąt, natomiast w terenie samego Powiatu Zgorzeleckiego kilkanaście. Jest to teren całej Słowiańszczyzny Zachodniej chyba największe zagęszczenie osiedli obronnych, co potwierdza bardzo trudną sytuację polityczną tego obszaru w X-XI w., kiedy to stał się on kością niezgody pomiędzy silniejszymi sąsiadami – cesarzami niemieckimi, Piastami i czeskimi Przemyślidami.

5.5. Krajobraz kulturowy – dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Obejmuje tradycje i przekazy ustne, w tym język, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Powiat Zgorzelecki leży na Dolnym Śląsku, w regionie charakteryzującym się ogromną złożonością kulturową. Skomplikowana historia i przygraniczne położenie stworzyły z niego swoisty tygiel, w którym przez wieki mieszały się wpływy polskie, czeskie, austriackie, pruskie, a także niemieckie. Nadto przez stulecia, niezależnie od bieżącej sytuacji politycznej, przenika się tu kultura słowiańska i germańska. Zakończenie II wojny światowej i zmiany polityczne, demograficzne i narodowościowe doprowadziły do całkowitej wymiany ludności. Ciągłość tradycji tym samym została przerwana. Wraz z nowymi mieszkańcami wkroczyła nowa, bardzo różnorodna kultura stanowiąca konglomerat różnych tradycji dawnych regionów Polski, ale też Europy (Grecy, Polacy z Belgii i Francji). Ta wielokulturowość, występująca w płaszczyźnie etnicznej, narodowej czy religijnej, nałożona na miejscowe bogate i różnorodne dziedzictwo materialne, po trudnym okresie początkowym oraz po przełomie związanym z upadkiem komunizmu i zmianami ustrojowymi, doprowadziła do powstania jednego, względnie zintegrowanego społeczeństwa. Jego cechą jest pewna unifikacja kulturowa, czytelna choćby w integracji językowej – gwary osadników nawarstwiały się i mieszały się ze sobą, wiodąc do polszczyzny ogólnej z niewielkimi elementami gwarowymi różnej genezy. Podobnie, jak na terenie całego Dolnego Śląska, kultywowana jest tradycja oraz obrzędowość katolicka: uczestnictwo w świętach roku liturgicznego (Wielkanoc, Boże Ciało, Boże Narodzenie i wiele innych), dbałość o miejsca kultu oraz nagrobki na cmentarzach, również uroczystości patriotyczne, które zwykle posiadają oprawę religijną. Ale najbardziej istotną cechą tego społeczeństwa jest naturalnie wykształcona otwartość na różnice kulturowe, tolerancja i czerpanie z doświadczeń wielu kultur. Przejawem tej tolerancji jest choćby różnorodny kulturowo skład osobowy większości współczesnych zespołów folklorystycznych czy liczne nawiązania do wielowiekowej, również niemieckiej, kultury i historii regionu.

Największymi miejscowościami powiatu zgorzeleckiego są Bogatynia i Zgorzelec, miasta, których powojenna historia nierozzerwalnie wiąże się z rozwojem przemysłu, a zwłaszcza z kopalnią węgla brunatnego oraz elektrownią „Turów”. Już 9 maja 1945 r., pod administracją Armii Czerwonej, wznowiono w Zagłębiu Turoszowskim wydobywanie węgla, zatrudniając dotychczasową niemiecką załogę. Pierwsi przedstawiciele polskiej administracji cywilnej oraz grupy osadników przybyły do regionu w maju 1945 r., podejmując próbę organizowania polskich struktur i życia społecznego.

W czerwcu 1947 r. odkrywka w Turoszowie została oficjalnie przejęta przez państwo polskie, rozpoczynając trudny proces budowy polskiej załogi, który trwał przez kolejne lata przy znaczącym jeszcze udziale zatrudnionych Niemców. Stopniowo rozwijały się także inne formy aktywności gospodarczej, co sprawiało, że kopalnia, choć istotna, nie była jedynym miejscem pracy przyciągającym nowych mieszkańców powiatu.

Pierwsze fale osadnicze obejmowały osoby wywiezione w czasie wojny na roboty przymusowe (w tym Polaków, Łotyszy i Białorusinów), a następnie żołnierzy II Armii Wojska Polskiego, reemigrantów z Francji, Belgii i Niemiec, a także Polaków przybyłych z Polski centralnej, południowej i ze wschodnich ziem utraconych. Ważną rolę odegrali także górnicy z Górnego Śląska, którzy przybywali do pracy w rozwijającym się przemyśle wydobywczym.

Znaczący wzrost znaczenia kopalni „Turów” oraz powstanie nowego wielkiego kombinatu górnico-energetycznego nastąpiło dopiero w latach 1958-1964, kiedy zainicjowano szeroko zakrojoną rozbudowę i modernizację. Do Bogatyni i okolicznych miejscowości napływali wówczas budowniczowie i specjaliści z całego kraju.

Ważnym rozdziałem w powojennej historii Zgorzelca była decyzja władz centralnych o ulokowaniu w mieście uchodźców politycznych z Grecji – ofiar greckiej wojny domowej. Około 14 000 Greków

i Macedończyków zostało osiedlonych w regionie na mocy decyzji podjętej w Warszawie. W kolejnych latach grecka społeczność, w dużej mierze związana z Zgorzelcem, aktywnie uczestniczyła w życiu kulturalnym miasta. W latach 50. XX w. powstał zespół artystyczny nawiązujący do greckich tradycji narodowych, zaś w latach 70. grupa muzyczna prezentująca folklor w nowoczesnych aranżacjach.

Choć w latach 80. większość Greków wyemigrowała z Polski, w Zgorzelcu wciąż mieszka około 50 rodzin greckich, przeważnie polsko-greckich małżeństw. Współczesnymi śladami ich obecności są m.in. Bulwar Grecki nad Nysą Łużycką z obeliskiem upamiętniającym uchodźców, cerkiew prawosławna oraz ulica imienia Jerzego Iwanowa-Szajnowicza. W Zgorzelcu nadal działa Stowarzyszenie Greków w Polsce „Delta”, a od 1998 r. organizowany jest Międzynarodowy Festiwal Piosenki Greckiej, którego inicjatorem i dyrektorem artystycznym jest Nikos Rusketos – urodzony w Zgorzelcu syn greckich emigrantów. Każdego roku odbywają się również uroczystości upamiętniające pobyt Greków w Zgorzelcu, organizowane pod tablicą pamiątkową na budynku Urzędu Miasta oraz przy obelisku na cmentarzu komunalnym, poświęconym ponad 600 Grekom, którzy zmarli na emigracji.

Warto zaznaczyć, że wcześniejsze osiedlenie Greków w Zgorzelcu podczas I wojny światowej nie miało charakteru dobrowolnego – w 1916 r. około 7 000 żołnierzy IV Korpusu Armii Greckiej zostało internowanych w obozach jenieckich w Görlitz i jego okolicach.

Początkowo proces zasiedlania regionu przez nowych mieszkańców wiązał się z trudną adaptacją do nowych warunków. Społeczność często świadomie odcinała się od niemieckiej przeszłości tych ziem, marginalizując ślady dawnego dziedzictwa. Jednocześnie podejmowano próby akcentowania łużyckiej tożsamości regionu, jednak działania te miały ograniczony zasięg i trwałość – przykładem były pojedyncze występy zespołu „Domowina” z Budziszyna i działalność kawiarni „Łużyczanka”, która szybko straciła pierwotny folklorystyczny charakter.

Dominujący element lokalnej kultury stanowiły tradycje i obrzędy świąteczne będące dość powierzchowną wypadową różnych zwyczajów regionalnych. Np. zespoły kolędników w strojach niewiele mających wspólnego z kulturą ludową, początkowo śpiewające kolędy, ale i pieśni partyzanckie, dość szybko podjęły repertuar kupletów o życiu górników środowiska turowskiego. Do zwyczajów weszło organizowanie imprez majowych – festynów, pikników, turniejów, pod hasłem „Górnicy swojemu miastu”, czy też imprez barbórkowych z obrzędową „Karczmą piwną”. Organizowano też imprezy dla dzieci: od „Dnia piegowatych” po współczesny „Rajd o uśmiech dziecka”. Wszystkie te imprezy pełniły i pełnią ważną funkcję integracyjną.

Po tej burzliwej fazie, po zakończeniu wielkiej socjalistycznej budowy nastąpił okres społeczno-ekonomicznej rewolucji – kształtowała się społeczność zintegrowana miejscem pracy w wielkoprzemysłowej aglomeracji. W środowiskach górniczych obowiązuje tradycje, obyczaje i powszechnie szanowany ethos pracy. Dzięki temu nadal funkcjonuje codzienna sumienność i wytrwałość w pracy, koleżeństwo i solidarność sąsiedzka. Stosunek do tradycji wyraża się przez np. szacunek do mundurów galowych z haftowanymi emblematami stopni górniczych czy silny kult św. Barbary wyrażany obchodami „Barbórki”. Do zwyczajów należą odwiedziny chorych i wdów po górnikach, a także spotkania górników z młodzieżą szkolną.

Natomiast w ostatniej dekadzie XX w., na fali zapoczątkowanych przemian politycznych, społecznych i gospodarczych, odrodziła się świadomość lokalnego dziedzictwa kulturowego. W przestrzeni wiejskiej i małomiasteczkowej na nowo odkrywane powoli wraca do łask dziedzictwo wyrażane w zabudowie, architekturze, przedmiotach wykorzystywanych w dawnym codziennym życiu. Specyfiką jest charakter tych powrotów. Jedne nawiązują do tradycji, która szła wraz z osadnikami ze wschodnich części Polski, inne pochylają się nad tradycją lokalną, związaną z życiem tych, którzy zamieszkiwali region przed wojną, z silnym akcentem na jego łużyckie korzenie regionu. Stosunkowo często można spotkać się z przemieszaniem tradycji – w obiektach nawiązujących do dziedzictwa niemieckiego, w charakterystycznej zabudowie można spotkać gromadzone latami ruchomości z kresów czy centralnej Polski, które przywędrowały tutaj wraz z przesiedleńcami.

Doskonałym przykładem nawiązania do poprzedniej tradycji kulturowej w powiecie zgorzeleckim jest tradycyjna architektura kojarzona z Łużycami – domy przysłupowe, charakterystyczne dla Bogatyni,

sporadyczne w Działoszynie, Sulikowie, odtworzone w Zgorzelcu (Dom Kołodzieja). Jest to wprawdzie dziedzictwo materialne lecz wokół niego powstała cała osnova dziedzictwa niematerialnego. Na wagę tego fenomenu architektonicznego regionu zwrócono uwagę pod koniec XX w. W 1999 r. gminy z Czech i Niemiec rozpoczęły współpracę, której efektem ma być zachowanie w możliwie niezmiennym stanie przysłupowej architektury ludowej. Powołano do życia projekt „Kraina Domów Przysłupowych”, do którego przystąpiły Niemcy, Republika Czeska, od 2004 r. – Polska. Docelowo krajobraz kulturowy „Krainy Domów Przysłupowych” ma zostać wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. W celu przybliżenia mieszkańcom tradycji architektonicznej oraz aktywizacji turystycznej regionu od 2005 r. organizuje się „Dzień otwartych domów przysłupowych”. Istnieje możliwość zapoznania się z architekturą poprzez zwiedzanie wzorcowo odrestaurowanych domów. Zaś w ofercie projektu są także wydarzenia związane z kulturą niematerialną, jak pokaz rzemiosła ludowego w obiekcie zabytkowym bądź warsztacie, wieczór z folklorem i wystawy tematyczne.

Innym nawiązaniem do odległej historii regionu, równocześnie podkreśleniem związków z kulturą europejską, jest odrodzenie i popularyzacja międzynarodowych szlaków kulturowych przebiegających przez Zgorzelec. Droga św. Jakuba – Camino de Santiago jednym z najważniejszych, chrześcijańskich szlaków pielgrzymkowych i pierwszym Europejskim Szlakiem Kulturowym, ale także najdłuższym oznakowanym szlakiem pątniczym na świecie, również w Polsce. Na terenie Polski najwcześniej wytyczona i oznakowana została Dolnośląska Droga Św. Jakuba (otwarta dnia 24 lipca 2005 r.). Ważnym impulsem do oznakowania jej pierwszych polskich odcinków było oznakowanie odcinków Camino de Santiago na terenie wschodnich Niemiec. Utworzony w 2003 r. Ekumeniczny Szlak Pątniczy „Via Regia” z Görlitz do Vacha, stanowił bodziec do wytyczenia Dolnośląskiej Drogi św. Jakuba oraz Drogi św. Jakuba „Via Regia” na odcinku Brzeg – Zgorzelec.

Dolnośląska Droga św. Jakuba prowadzi z Głogowa, przez Jakubów (Sanktuarium Pielgrzymkowe św. Jakuba), Grodowiec, Polkowice, Chocianów, Bolesławiec i Lubań do Zgorzelca, a jej długość wynosi 164 km. W 2007 r. wzdłuż Drogi Dolnośląskiej, lecz w kierunku przeciwnym, ze Zgorzelca do Jakubowa, został wytyczony „Szlak pielgrzymkowy do Jakubowa”.

Najdłuższym obecnie polskim odcinkiem Camino de Santiago jest licząca ponad 950 km Droga św. Jakuba „Via Regia” – prowadząca z Korczowej i Medyki przez Przemyśl, Przeworsk, Rzeszów, Tarnów, Kraków, Olkusz, Będzin, Piekary Śląskie, Górę Św. Anny, Opole, Brzeg, Wrocław, Legnicę do Zgorzelca. Jej pierwszy odcinek na trasie: Brzeg – Wrocław – Legnica – Zgorzelec otwarto w 2006 r., kolejne otwierano do 2013 r. Prowadzi wzdłuż historycznej Via Regia (Wysokiej Drogi) – traktu z Kijowa przez Lwów, Kraków, Wrocław, Akwizgran, do Paryża. Historyczna Via Regia była ponadregionalną drogą, która sprzyjała rozwojowi handlu, wzajemnych stosunków między państwami europejskimi oraz powstawaniu nowych ośrodków miejskich. Poruszali się po niej handlarze, wojska i pielgrzymi udający się do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela w Hiszpanii.

Natomiast jeśli chodzi o ocalone wartości rodzimego, polskiego dziedzictwa kultury niematerialnej obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania muzyką ludową – powstają zespoły łączące tradycję i nowoczesność. Wymieszanie wątków kulturowych jest bogactwem tutejszego regionu. Współczesne zespoły folklorystyczne odtwarzają dawne rytuały, promują tradycyjne potrawy, przypominają odchodzący w przeszłość folklor muzyczny. Ale zamieszanie kulturowe nie sprzyja wierności przekazowi. Często w jednym zespole występują reprezentanci różnych grup regionalnych, trudne staje się więc nie tylko ustalenie jednolitego stroju, ale i repertuaru. Stąd większość zespołów folklorystycznych ma już repertuar eklektyczny. Zawiera on pieśni własne oraz, zazwyczaj w przewadze – zaczerpnięte ze zbiorów pieśni popularnych, w tym biesiadnych. Zaspokajają one zapotrzebowanie społeczności, prezentowane są na uroczystościach lokalnych i rodzinnych. Jest to nurt niekiedy bardziej autentyczny od nurtu kultywującego cenny folklor, który w wyreżyserowanej formie, nie zawsze daje się wykorzystać w sytuacjach odświętnych.

Dodatkowo na terenie Powiatu Zgorzeleckiego od 1989 r. prowadzi działalność Zgorzelecka Orkiestra Mandolinistów pod dyktando Tadeusza Grudzińskiego. Zgorzelecka Orkiestra Mandolinistów koncertuje do dziś.

• Zespoły ludowe Powiatu Zgorzeleckiego

Zespoły ludowe działające na terenie Powiatu Zgorzeleckiego prezentują różne formy twórczości i działalności:

- „Żarki” z Żarek Średnich – zespół kultywuje tradycje przodków śpiewając dawne pieśni. Na bogaty repertuar składają się współczesne piosenki ludowe, pieśni biesiadne oraz twórczość własna. Zespół uczestniczy w imprezach muzycznych w całym kraju. Członkowie zespołu kultywują tradycje swoich przodków również poprzez prezentację produktów spożywczych sporządzonych wg przepisów sprzed wielu lat, na konkursach potraw wigilijnych, wielkanocnych.
- „Lasowanie” z Pieńska – zespół krzewi kulturę, tradycję i ludowość wschodnią przywiezioną na te tereny m.in. z Wilna, Białorusi, Lubelszczyzny i Polesia. Na scenie występują w strojach zaprojektowanych przez etnografów, krojem nawiązujących do dawnych strojów śląskich lub wyłącznie lnianych, nawiązujących do tzw. strojów dziadowskich.
- „Kapela Pogranicze” ze Studnisk działa od maja 2014 r. Członkowie kapeli odnajdują się w muzyce folk oraz popularnej. Za cel stawiają sobie muzykowanie i włączanie się przez to do pracy twórczej lokalnej społeczności oraz integrację i współpracę ludzi żyjących i pracujących na polsko-czesko-niemieckim pograniczu.
- „Podolanie” z Czerwonej Wody – zespół powstał w 1996 r. Początkowa działalność polegała na organizacji wspólnych spotkań, których celem były próby odtworzenia słów i melodii pieśni przywiezionych z Kresów oraz wspomnienia życia „po tamtej stronie Bugu”. Obecnie zespół zajmuje się kultywowaniem i przekazywaniem tradycji i zwyczajów, przywiezionych przez rodzimych mieszkańców Podola, prezentowanie własnego programu artystycznego, w którym zwracają uwagę na autentyczność treści i formy dawnego folkloru oraz działalność kulinarną – przygotowywanie tradycyjnych potraw kresowych.
- Dziecięcy zespół pieśni i tańca „Lusatia” z Osieka Łużyckiego – proponuje piosenki ludowe o charakterze ponadregionalnym. Dzieci występują w rozbarskich, krakowskich i kujawskich. Zespół ma w repertuarze wiele kolęd i pastorałek.
- „Górnołużyckie Błękitne Kamizelki” z Łagowa – zespół ludowy działający w ramach powstałego w 2009 r. Stowarzyszenia Rozwoju Wsi Łagów. Stroje zespołu ściśle nawiązują do dawnych strojów ludowych. W skład ich repertuaru wchodzi piosenki ludowe, biesiadne, kościelne, skecze, herody oraz piosenki dla seniorów i dzieci. Zespół bierze aktywny udział w lokalnych imprezach kulturalnych i przeglądach zespołów ludowych.
- Zespół folklorystyczny „Jarzębina” z Zawidowa – powstał w 1985 r. przy Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów z siedzibą w Ośrodku Kultury w Zawidowie. Jego głównym celem jest kultywowanie dawnych tradycji. Zespół koncertuje w kraju i za granicą. (Libercu, Jabloncu, Görlitz, Bernstadt). Czynnie uczestniczy w przeglądach, festiwalach folklorystycznych i kresowych oraz świątach miast. Oprócz muzyki, zespół cechuje również wyśmienita staropolska kuchnia. Potrawy przygotowywane według najdawniejszych receptur zyskują uznanie na licznych festiwalach i przeglądach.
- „Rozmaryn” z Markocic – zespół ludowych śpiewaków działa od 1997 r., składa się z czternastu osób, które jednocześnie reprezentują Koło Gospodyń Wiejskich w Markocicach. Zespół posiada bogaty dorobek kulturalny w propagowaniu i krzewieniu tradycji kultury ludowej oraz promowaniu gminy w kraju i za granicą. Od 1995 r. członkinie zespołu prowadzą stałą współpracę przygraniczną z wiejskimi kobietami z Niemiec (Landfrauenverein Lobau-Zittau) z siedzibą w Hirschfelde i kobietami z Liberca. Czynnie uczestniczą w wystawach, prezentacjach potraw i pokazach tradycji wielkanocnych i bożonarodzeniowych za granicą u zaprzyjaźnionych z gminą miast partnerskich.
- „Kwiatowianki” – zespół ludowy z Żarskiej Wsi powstał w maju 2008 r., kontynuuje działalność poprzedniego zespołu o tej samej nazwie (1982-2004). W jego repertuarze znajdują się piosenki ludowe, biesiadne, dożynkowe, strażackie, kolędy, kościelne i inne. Zespół upowszechnia i krzewi kulturę w pieśniach, wierszach, wyrobach artystycznych, potrawach oraz innych. Zdobył wiele nagród, dyplomów w konkursach pieśni, wieńców dożynkowych, wyrobów rękodzieła i potraw.

- „Działoszynianie” z Działoszyna – to grupa ludowa aktywnie promująca dziedzictwo kulturowe regionu poprzez muzykę i śpiew. Działa w formie stowarzyszenia pod nazwą Stowarzyszenie Zespół Ludowy Działoszynianie, z siedzibą w Działoszynie. Zespół jest głównym organizatorem corocznego Przeglądu Piosenki Kresowej i Biesiadnej w Działoszynie, którego celem jest podtrzymywanie tradycji przodków, szerzenie kultury kresowej oraz integracja społeczności lokalnej. Wydarzenie to przyciąga liczne zespoły ludowe z regionu, prezentujące bogactwo folkloru.
- „Słowiańskie nuty” z Kopaczowa – grupa muzyczna, która aktywnie uczestniczy w lokalnych wydarzeniach kulturalnych.
- Zespół Pieśni i Tańca „Turoszowianie” z Bogatyni – to szkolna grupa artystyczna działająca przy Szkole Podstawowej nr 1 w Bogatyni. Założony w 1985 roku, zespół od ponad trzech dekad kultywuje tradycje ludowe, prezentując tańce i pieśni regionalne.
- „Łużyczanki” ze Zgorzelca – to grupa folklorystyczna ze Zgorzelca, której członkinie kontynuują tradycje ludowego śpiewu przywiezione z pobliskiego Działoszyna. Początkowo działały jako „Działoszynianki”, jednak w 2014 r., po zmianach w składzie, przyjęły obecną nazwę. Zespół ceniony jest za pielęgnowanie i promowanie muzyki ludowej, przyczyniając się do zachowania dziedzictwa kulturowego regionu.
- Kapela Złote Kłosy z Łagowa – zespół ludowy aktywnie promujący tradycyjną muzykę i kulturę regionu.
- Kapela Tacy Sami z Sulikowa – zespół ludowy, funkcjonujący w ramach Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Kultury. Grupa aktywnie uczestniczy w lokalnych wydarzeniach kulturalnych, takich jak Integracyjna Biesiada „Poznajmy nasze korzenie” oraz przeglądy folklorystyczne, promując tradycje i dziedzictwo regionu.

• WAŻNIEJSZE LOKALNE IMPREZY KULTURALNE POWIATU ZGORZELECKIEGO

Gmina Bogatynia:

- Dni miasta – Wakacje z energią,
- Spotkanie integracyjne zespołów folklorystycznych Małego Trójkąta – Festiwal Ludowy,
- Międzynarodowy Festiwal Piosenkarzy Dojrzałych „Śpiewający Seniorzy”,
- Międzynarodowy Odpust Europejski Kopaczów/Oldrichov,
- Międzynarodowy Dzień Seniora w Centrum Trójstyku w Markolicach,
- Międzynarodowy Przegląd Zespołów Kolędniczych i Śpiewaczych „KOLEDA”,
- wycieczki rowerowe: „Domy przysłupowe i muzea”, „U podnóża szczytu Luż”,
- festiwal piosenki dziecięcej „Jesienny Liść”.

Gmina Pieńsk:

- „Szczodry Wieczór”,
- „Mała Wielkanoc”,
- Dni Pieńska,
- Forsowanie Nysy Łużyckiej,
- jarmarki – bożonarodzeniowy i wielkanocny,
- EUROMOST – Most Sąsiedztwa i Tolerancji,
- dożynki gminne.

Gmina Sulików:

- „Święto Pieczonego Ziemniaka”,
- dożynki gminne;
- pożegnanie lata;
- Jesienne Spotkania Muzyczne;
- Przeglądy Kultury Ludowej „Na Łużycach Zielonoświątkowe Śpiewanie”.

Gmina Węglińiec:

- Noc Świętojańska w Starym Węglińcu,
- Jagodowe Lato,
- Święto Grzybów w Węglińcu,
- konkurs pieśni patriotycznej (11 listopada),
- konkurs na ozdobę bożonarodzeniową.

Gmina Zawidów:

- Zawidowska Majówka,
- Koncerty z Karkonoską Filharmonia Kameralną,
- Międzynarodowe Teatry Uliczne.

Gmina Zgorzelec:

- Święto Kwiatów,
- Spotkanie kapel i zespołów ludowych „Na ludową nutę”,
- Euroregionalne Święto Chleba,
- Obchody Nocy Świętojańskiej,
- Przegląd Kultury Ludowej w Łagowie,
- Dzień Kresowy połączony z Biesiadą Kresową w Trójcy,
- Przegląd Pieśni Patriotycznej.

Miasto Zgorzelec:

- Rocznicowe koncerty Zgorzeleckiej Orkiestry Mandolinistów im. T. Grudzińskiego,
- Dni Miasta,
- Międzynarodowy Festiwal Piosenki Greckiej,
- Jakuby – święto starego miasta,
- Polsko-Niemieckie Dni Literatury nad Nysą,
- Międzynarodowe Dni Messiaena Görlitz/Zgorzelec,
- Narodowe Czytanie.

• INNE WALORY KULTURY NIEMATERIALNEJ**Produkty spożywcze:**

- „Ser zgorzelecki” – kozi ser wytwarzany tradycyjną metodą, zarejestrowany na Liście Produktów Tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa. Historia produkcji sera w Zgorzelcu związana jest z tradycjami kulinarnymi uchodźców z Grecji;
- „Spytkowska gęś nadziewana naleśnikami” – potrawa lokalna.

Rzemiosło i produkty artystyczne:

- Malarstwo Elżbiety Kłosowskiej – mieszkanki Starego Węglińca, absolwentki Liceum Sztuk Plastycznych w Jeleniej Górze – tworzy dekoracje z surowców i materiałów pochodzenia roślinnego, takich jak zioła, trawy, suszone owoce, pestki, szyszki;
- Malarstwo Jolanty Kowal z Ruszowa – ukończyła Instytut Sztuki i Kultury Plastycznej w Zielonej Górze. Maluje olejami, pastelami, fotografuje;
- Malarstwo Jerzego Petrusa z Czerwonej Wody – maluje głównie malownicze zakątki własnej gminy;
- Rzeźba Jana Reslińskiego – rzeźbiarz amator ze Starego Węglińca. Maluje również na płótnie i drewnie;
- Bożena Kiersnowska z Węglińca – haft krzyżykowy;
- Mieczysław Rabuńczyk z Bielawy Dolnej – rzeźbiarstwo, rzeźbiarz;
- Halina Weiss z Węglińca – szydełkowanie i przestrzenne kompozycje z wełny.

Wybitne postaci:

- Jakub Boehme (1575-1624); mistyk, filozof, teolog, szewc. Łużyczanin. Urodził w Starym Zawidowie w rodzinie chłopskiej, wyuczył się zawodu szewca. W 1599 r. zamieszkał w Zgorzelcu na obecnie Przedmieściu Nyskim. W 1600 r. doświadczył oświecenia duchowego – wizji, które zmieniło jego sposób myślenia i życia. W 1612 r. napisał rozprawę „Jutrzenka o poranku”, klasyczne dzieło filozofii mistycznej. Brał żywy udział w licznych dysputach teologicznych, jakie w owym czasie toczyli katolicy i luteranie.
- Irena Trojanek – Szmidt, poetka i tkaczka gobelinów. Od 1945 r. mieszkała w Zawidowie gdzie prowadziła aptekę. Jej wiersze śpiewały takie postaci polskiej piosenki jak Łucja Prus czy Ewa Demarczyk.

• MUZEA, INSTYTUCJE I ORGANIZACJE KULTURY**Gmina Bogatynia:**

- Bogatyński Ośrodek Kultury w Bogatyni – to główne centrum kulturalne miasta i gminy Bogatynia. Oferuje mieszkańcom i gościom Bogatyni bogaty program artystyczny, obejmujący spotkania ze sztuką, muzyką, kabaretem, teatrem i filmem.

Gmina Pieńsk:

- Dom Kultury w Pieńsku,
- Stowarzyszenie Promocji Kultury Ziemi Pieńskiej,
- Fundacja „Łużyce – wczoraj i dziś”.

Gmina Sulików:

- Gminny Ośrodek Kultury w Sulikowie – w ramach swej działalności prowadzi: zajęcia teatralne, kółko taneczne i pracownię komputerową. Przy Ośrodku działa Rada Kobiet.

Gmina Węglińiec:

- Muzeum Kresów Wschodnich w Węglińcu – jego siedzibą są dwa wagony kolejowe podobne do tych, którymi przyjeżdżali przesiedleńcy z Kresów Wschodnich. Wagony stoją na torze ułożonym w centrum Węglińca, obok parku. Tu zgromadzili pamiątki przesiedleni po 1945 r. w Bory Dolnośląskie mieszkańcy okolic Lwowa i Tarnopola. Najcenniejszym eksponatem jest 1,5 m metalowa figura Matki Boskiej Niepokalanej z Kościoła w Buczaczu;
- Izba Podolska przy Węglińskim Centrum Kultury, otwarta w styczniu 2017 r. W Izbie odtworzono wnętrze dawnego, wiejskiego mieszkania Kresowian. Znajdują się w niej oryginalne przedmioty codziennego użytku. Utworzono tzw. „święty kąt” z obrazami, krucyfiksem i figurą Matki Boskiej, która pochodzi z kościoła w Buczaczu. Wśród wyposażenia: czynny piec chlebowy, żarna, tłocznia oleju;
- Gminne Centrum Kultury, Sportu i Rekreacji w Węglińcu,
- świetlice wiejskie są w Czerwonej Wodzie, Zielonce i w Piasecznej.

Gmina Zawidów:

- Ośrodek Kultury w Zawidowie,
- Stowarzyszenie Miłośników Zawidowa.

Gmina Zgorzelec:

- Gminny Ośrodek Kultury w Zgorzelcu z siedzibą w Radomierzycach.

Miasto Zgorzelec:

- Muzeum Łużyckie otwarte w 2007 r., z siedzibą w kamienicy na Przedmieściu Nyskim. Główne działy stanowią: eksponaty archeologiczne terenów Polskich Górnych Łużyc, wnętrze chaty łużyckiej, prezentacja sylwetek Serbołużyczan związanych swoją działalnością z Polską i dokumentacja działalności mieszkańców Zgorzelca po 1945 r. Istotną rolę muzeum jest podejmowanie inicjatyw na polu kultury, w oparciu o miejscowe środowisko intelektualne,
- Miejski Dom Kultury,
- Dom Jakuba Böhme – Informacja Turystyczna w Zgorzelcu,

- Dom Przysłupowy, tzw. Dom Kołodziej.

5.6. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Zgorzeleckiego

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatu powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest Powiat Zgorzelecki;
- kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze Powiatu Zgorzeleckiego.

Powiat Zgorzelecki jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowany do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, prowadzenia remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych powiat powinien dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcił do dłuższych pobytów.

W zasobie nieruchomości Powiatu Zgorzeleckiego jest 9 obiektów zabytkowych – 4 obiekty znajdują się na terenie miasta Zgorzelca, 5 obiektów w zespole szpitala w Sieniawce z terenu Gminy Bogatynia, ob. Wielospecjalistycznego Szpitala – Samodzielnego Publicznego Zespołu Opieki Zdrowotnej w Zgorzelcu. Wszystkie obiekty ujęte są w gminnej ewidencji zabytków. Wykaz obiektów przedstawiono poniżej, w Tabeli nr 1.

Tabela nr 1. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Powiatu Zgorzeleckiego

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR
1	Sieniawka	budynek główny w zespole	Rolnicza	25 a-b
2	Sieniawka	stołówka w zespole	Rolnicza	31 a-b-c-d-e
3	Sieniawka	pawilon 5, ob. dom mieszkalny w zespole	Rolnicza	25 c-d
4	Sieniawka	pawilon 6, ob. dom mieszkalny w zespole	Rolnicza	25 e
5	Sieniawka	pawilon 7, ob. dom mieszkalny w zespole	Rolnicza	25 g-h
6	Zgorzelec	Królewska Zawodowa Szkoła Budowlana i Mechaniczna, ob. Liceum Ogólnokształcące im. Braci Śniadeckich	Partyzantów	4
7	Zgorzelec	Zespół Folwarczny, „Kruczy Folwark” (Dworek Scultetusa), ob. DPS „Jutrzenka”	Przechodnia	8, 10, 11
8	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. DPS „Ostoja”	Pułaskiego	11-12-13
9	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. przychodnia lekarska	Reymonta	1

Zespół Folwarczny, „Kruczy Folwark” (Dworek Scultetusa), ob. DPS „Jutrzenka”, ul. Przechodnia 8, 10, 11 w Zgorzelcu

Zdjęcia nr 1, 2, 3. DPS „Jutrzenka”, ul. Przechodnia 8, 10, 11 w Zgorzelcu

Zespół pochodzi z 4 ćw. XIX w.-1 ćw. XX w. To zespół budynków zgrupowanych wokół prostokątnego dziedzińca wydłużonego na osi płn.-zach. – pld.-wsch. Bramy – płn.-zach. i pld.-wsch. – rozmieszczone między budynkami, w formie fragmentów muru przeprutych arkadami zamkniętymi odcinkiem łuku.

Na pierzei pld. zach. wydłużony budynek jednokondygnacyjnymi nakryty wysokim czterospadowym dachem, z użytkowym poddaszem w obrębie rzędów murowanych facjat nakrytych pulpitowo i – wyższych o kondygnację, wąskich – klatek schodowych nakrytych dwuspadowo; facjaty w połaciach bocznych nakryte trójspadowo. W fasadzie trzy murowane ganki nakryte dwuspadowo. W zach. części elewacji płn.-zach. – wydłużony, parterowy budynek nakryty dachem dwuspadowym z naczółkiem.

Na pierzei płn.-wsch. wydłużony budynek dwukondygnacyjny, nakryty dwuspadowym dachem z naczółkami. W płn. narożu znacznie rozczłonkowany budynek na rzucie litery L, z aneksami, nakryty dachami dwuspadowymi i trójspadowym. W części pld.-wsch. – dwukondygnacyjny budynek na rzucie prostokąta, nakryty dachem naczółkowym. Z dwukondygnacyjnym aneksem na osi elewacji szczytowej.

Ściany murowane, tynkowanie fakturalnie, w części budynków zwieńczone gzymsem, wokół otworów wąskie lub taśmowe opaski z gładkiego tynku. Bramy dekorowane fryzem z kostkami. Dachy kryte blachą. Otwory okienne prostokątne, zróżnicowane w proporcjach. Stolarka współczesna jedno i dwudzielna ze zróżnicowanym układem szprosów. Otwory drzwi prostokątne, stolarka współczesna.

Stan zachowania: bardzo dobry, zachowany historyczny układ zespołu, budynki zachowały historyczną bryłę, kompozycję elewacji i detal architektoniczny.

Zespół Folwarczny „Kruczy Folwark” posiada wysoką wartość historyczną, architektoniczną i krajobrazową, a jego adaptacja do nowych funkcji sprzyja dalszemu zachowaniu obiektu. Stanowi część dawnego folwarku związanego z historią regionu, a jego geneza sięga czasów działalności Scultetusa. Jest to przykład historycznej zabudowy folwarcznej, z zachowanymi cechami stylowymi dworu.

Dom mieszkalny, ob. DPS „Ostoja” ul. Pułaskiego 11-12-13 w Zgorzelcu

Zdjęcie nr 4. Dom mieszkalny, ob. DPS „Ostoja” ul. Pułaskiego 11-12-13 w Zgorzelcu

Budynek powstał w latach 30. XX w. To podpiwniczony, trójkondygnacyjny budynek wolnostojący, nakryty dwuspadowym dachem rozczłonkowanym dwiema dużymi, trójkątnymi facjatami wieńczącymi trójosiowe pseudoryzaloty fasady z dwoma osiami loggi, murowaną facjatką - na osi fasady oraz czterema drewnianymi lukarnami – pod daszkami dwuspadowymi. Dach kryty ceramiczną dachówką. Po bokach osi ściany – loggie. Ściany murowane, tynkowane, detal fasady wypracowany w tynku: gzyms cokołowy i wyładowany gzyms wieńczący, gzymsy kordonowe pseudoryzalitów i ich podziały lizenowe, taśmowe opaski okien. Otwory okien prostokątne, stolarka współczesna, jednodzielną; w skrajnych facjatach – okienka z półkolistym nadświetleniem i promienistym układem szprosów. Otwory loggii prostokątne i zamknięte łukiem pełnym; balustrady murowane, pełne. Parter ryzalitów zwieńczony wyładowanym odcinkiem gzymsu. Prostokątne drzwi osadzone we wnękach, ujętych parami lizen zwieńczonych trójkątnymi konsolami dźwigającymi odcinek prostego gzymsu, ramowane szeroką opaską dekorowaną suchą wicią roślinną. Drzwi jednoskrzydłowe i 1,1/2 skrzydłowe, prostokątne, płycinowo-ramowe, pośrodku szklone, z nadświetlem.

Stan zachowania: bardzo dobry, zachowana historyczna bryła budynku, kompozycja elewacji i detal architektoniczny.

Obiekt stanowi część historycznej zabudowy Zgorzelca, co nadaje mu znaczenie w kontekście dziejów miasta. Budynek posiada wartość historyczną, architektoniczną oraz społeczną. Jego obecna funkcja sprzyja zachowaniu substancji budowlanej i kontynuacji użytkowania.

Królewska Zawodowa Szkoła Budowlana i Mechaniczna, ob. Liceum Ogólnokształcące im. Braci Śniadeckich, ul. Partyzantów 4 w Zgorzelcu

Zdjęcie nr 5. Królewska Zawodowa Szkoła Budowlana i Mechaniczna, ob. Liceum Ogólnokształcące im. Braci Śniadeckich, ul. Partyzantów 4 w Zgorzelcu

Królewsko-Pruska Szkoła Rzemiosła Budowlanego otwarta w 1894 r. Kilka lat później powstała Królewska Szkoła Budowy Maszyn. Budynek zaprojektowany był przez Oskara Kubale.

Wolnostojący, wysoko podpiwniczony budynek trójkondygnacyjny, nakryty wysokim półmansardowym dachem, z trójkątnymi facjatami wieńczącymi czteroosiowe pseudoryzalitowe narożne fasady, przepartymi szerokimi oknami zamkniętymi odcinkiem łuku i parą facjatek trójosiowych – w dolnej części połaci frontowej oraz w połaciach bocznych. Dach kryty blacha trapezową.

Ściany murowane, wydzielona gzymsem wysoka kondygnacja piwnic – tynkowana, parter i górne kondygnacje – licowane wielobarwną cegłą klinkierową, z ceglanym, wielobarwnym, płaskim detałem. Okna w partii piwnic, zamknięte łukiem odcinkowym – ramowane opaskami w tynku, z górnymi uszakami i zwornikiem. Obszerne otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym, gęsto rozmieszczone. W narożach ryzalitów, na osi fasady i przy osiach skrajnych, szerszych okien korpusu – ceglane filary osadzone na boniowanych cokołach, zwieńczone trójkątnymi szczytami, licowane ciemniejszą cegłą.

Kondygnacja parteru wydzielona płaskim, tynkowanym gzymsem; między oknami listwy z ciemniejszej cegły, pod oknami – zgeometryzowane rozety. Okna górnych kondygnacji z opaskami z dwubarwnej cegły w naprzemiennym układzie, pod oknami – motywy geometryczne w układzie rombowym. W zwieńczeniu ściany wyładowany gzyms wsparty na wolutowych, tynkowanych konsolach, między którymi – płaskie, zielone rozetki.

Stolarka okien trójdzielna z trójdzielnym nadświetleniem zamkniętym łukiem odcinkowym, w skrajnych facjatakach – sześciodzielną z sześciodzielnym nadświetleniem zamkniętym łukiem odcinkowym, w pozostałych facjatakach – dwudzielną z dwudzielnym nadświetleniem zamkniętym łukiem odcinkowym.

Stan zachowania: bardzo dobry, zachowana historyczna bryła budynku, kompozycja elewacji i detal architektoniczny.

Obiekt posiada wysoką wartość historyczną, architektoniczną i społeczną. Jest przykładem zachowanej infrastruktury edukacyjnej z przełomu XIX i XX w. oraz ważnym elementem krajobrazu miejskiego. Jego dalsza ochrona i adaptacja do współczesnych funkcji edukacyjnych powinna uwzględniać historyczne walory architektoniczne.

Dom mieszkalny, ob. przychodnia lekarska, ul. Reymonta 1 w Zgorzelcu

Zdjęcie nr 6. Dom mieszkalny, ob. przychodnia lekarska, ul. Reymonta 1 w Zgorzelcu

Obiekt pochodzi z lat 20. XX w. Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony, kryty dachem naczółkowym z lukarnami, pokryty dachówką ceramiczną. W elewacji frontowej i bocznej pseudoryzalit. Ściany murowane, tynkowane, detal architektoniczny wykonany w tynku: gzyms wieńczący, lizeny. Otwory okienne prostokątne o zróżnicowanych proporcjach.

Stan zachowania: bardzo dobry, zachowana historyczna bryła budynku, kompozycja elewacji i detal architektoniczny.

Budynek ma istotną wartość historyczną, architektoniczną i społeczną. Budynek stanowi istotny element historycznej zabudowy ulicy Reymonta, wpisując się w urbanistyczny kontekst dzielnicy. Jego adaptacja do nowych funkcji pozwoliła na zachowanie substancji budowlanej i kontynuację użytkowania.

Zespół szpitalny w Sieniawce (Gmina Bogatynia) to kompleks o bogatej i złożonej historii, łączący funkcje wojskowe, przemysłowe i medyczne. Zespół szpitalny w Sieniawce stanowi ważny element dziedzictwa kulturowego regionu, będąc świadectwem jego burzliwej historii i przemian społecznych.

Szpital mieści się w dawnych koszarach wybudowanych w 1930 r. Podczas II wojny światowej kompleks pełnił funkcję filii obozu koncentracyjnego Groß-Rosen oraz zakładów lotniczych Junkers Flugzeug – und Motorenwerke. W podziemiach produkowano podzespoły do bombowca Ju 188 i myśliwca Me 262, a także prawdopodobnie silniki do pocisków V1 i V2.

Po wojnie budynki zaadaptowano na potrzeby Wojewódzkiego Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. dr M. Marzyńskiego. Obecnie kompleks składa się z budynków, w których mieszczą się m.in. oddziały psychiatryczne dla dzieci i młodzieży, zakład opiekuńczo-leczniczy oraz poradnie zdrowia psychicznego.

Zdjęcia nr 7, 8. ul. Rolnicza 25, Rolnicza 24A i 25B – Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. dr M. Marzyńskiego (źródło zdjęć: Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu)

Budynki ułożone są symetrycznie względem ulicy, powiązane komunikacyjnie i funkcjonalnie, tworząc kompaktowy, rozbudowany kompleks. Przejazd przez budynek przy Rolniczej 24A jest głównym punktem komunikacyjnym prowadzącym do kolejnych zabudowań. Budynki – ul. Rolnicza 25 i Rolnicza 24A i 25B na rzucie litery „U”.

Budynek – ul. Rolnicza 25, posiada zwartą, prostokątną bryłę z wysokim dachem dwuspadowym krytym dachówką. Dach przełamany jest rytmem niskich lukarn, typowych dla budownictwa z lat 30. XX w. Fasada jest tynkowana, z prostym, rustykalnym wykończeniem i brakiem zdobień, co podkreśla jej użytkowy, funkcjonalistyczny charakter. Okna rozmieszczone są rytmicznie w poziomie i pionie, co nadaje elewacji uporządkowaną, modułową kompozycję. Charakterystycznym elementem jest masywna brama przelotowa z łukiem odcinkowym, wykonana z kamienia. Wsparta na grubych filarach z ciosanego granitu, pełni funkcję przejazdu dla pojazdów, ale też symboliczną – jako wejście do kompleksu szpitalnego. Nad bramą znajduje się wyraźne miejsce po dawnym godle, tablicy lub herbie – obecnie zamurowane prostokątnym blokiem betonu lub płytą zabezpieczającą, co może świadczyć o usunięciu niemieckich insygniów po II wojnie światowej.

Skrzydło wschodnie i zachodnie – elewacja wykonana z cegły (najprawdopodobniej tynkowana lub częściowo pozostawiona jako cegła licowa) została przebita regularnym rytmem okien, z wyraźnie zaznaczoną osią symetrii. Budyni dwukondygnacyjne z poddaszem użytkowym, o zwartej bryle, nakryty stromym dachem dwuspadowym. Cokoły i narożniki wykończone granitem lub ciemną cegłą, co tworzy mocny kontrast z jasną elewacją. Fasada z surowym tynkiem, pozbawiona ornamentyki, za to z mocnym rytmem okien i lukarn, co podkreśla funkcjonalność obiektu.

Budynki są w dobrym stanie technicznym, skrzydło zachodnie po remoncie – wymiana pokrycia dachu.

Zdjęcia nr 9, 10, 11. ul. Rolnicza 25C, 25D, Rolnicza 25E, 25F, Rolnicza 25G, 25H – Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. dr M. Marzyńskiego, ob. domy mieszkalne (źródło zdjęć: Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu)

Budynki są trzykondygnacyjne z użytkowym poddaszem, podpiwniczone. Zwarta, wydłużona bryła o wyraźnym rytmicznym układzie okien i podziałów elewacyjnych. Dach stromy, dwuspadowy z facjatami i szczytami ryglowymi (widoczne drewniane elementy konstrukcji w szczycie), co nadaje obiektom charakter stylizowanego budownictwa koszarowego. Fasady wykończone tynkiem cementowo-wapiennym, w kolorze piaskowym; widoczna faktura tynku strukturalnego. Parter zaakcentowany poprzez zastosowanie gładkiej, ciemniejszej strefy cokołowej z granitowych bloków, co nadaje solidny charakter dolnej kondygnacji. Charakterystyczny, szeroki szczyt elewacji frontowej z ryglówką (konstrukcją szachulcową), podkreślający historyczny styl militarno-przemysłowy.

Dodatkowo w budynku przy ul. Rolnicza 25G, 25H pod szczytem znajduje się niewielki wykusz. Jest on oszklony i wsparty na ozdobnych wspornikach, z daszkiem. Ten element dodaje estetyki oraz funkcjonalności, pełniąc zapewne rolę doświetlenia poddasza lub przestrzeni użytkowej.

Budynki pełnią obecnie funkcję mieszkalną. Stan zachowania obiektów – zachowane w dobrym stanie, użytkowane, z widocznymi oznakami bieżącej konserwacji.

Zdjęcie nr 12. ul. Rolnicza 31A-E – ob. budynek osób stanowiących Wspólnotę Mieszkaniową (źródło zdjęcia: Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu)

Budynek mieszkalny przy ul. Rolniczej 31A-E pochodzi przełomu XIX i XX w. Budynek jest długi, jednolity, o zwartej bryle, parterowy z poddaszem użytkowym oraz wysokim, spadzistym dachem dwuspadowym. Posiada wyraźnie zaakcentowaną część środkową – ryzalit z trójkątnym szczytem, który dominuje nad resztą elewacji i stanowi element dekoracyjny oraz funkcjonalny. W większości wykończona cegłą lub tynkiem w stonowanych, szarobeżowych barwach. Charakterystycznym elementem jest wspomniany szczyt ryzalitu, wykończony w stylu muru pruskiego – widoczna drewniana konstrukcja z jasnym wypełnieniem. Pokryty nową dachówką ceramiczną. Stan zachowania dobry.

5.7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.7.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Powiatu Zgorzeleckiego znajdują się 362 zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, w tym 27 stanowisk archeologicznych (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu kształtuje się następująco:

- Gmina Bogatynia – 119 obiektów, w tym 4 stanowiska archeologiczne,
- Gmina Pieńsk – 39 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne,
- Gmina Sulików – 36 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne,
- Gmina Węgliniec – 10 obiektów,
- Miasto Zawidów – 7 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne,
- Gmina Zgorzelec – 71 obiektów, w tym 19 stanowisk archeologicznych,
- Miasto Zgorzelec – 80 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne.

W tabelach poniżej przedstawiono obiekty wpisane do rejestru zabytków z poszczególnych gminach powiatu. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków przedstawiono w rozdziale poniżej.

Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Bogatynia

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
GMINA WIEJSKA						
1	Działoszyn	kościół parafialny pw. św. Bartłomieja		30	A/2013/1265	1965.04.02
2	Działoszyn	cmentarz przykościelny		30	A/2014/979/J	1989.09.05
3	Działoszyn	plebania		30	85/A/02	2002.04.18
4	Działoszyn	oficyna gospodarcza przy plebanii		30	A/5960	2015.04.08
5	Działoszyn	wozownia z bramą		17	A/41735	2010.03.16
6	Działoszyn	dom mieszkalny		163	A/5785	2012.01.27
7	Działoszyn	kuźnia, ob. dom mieszkalny		168	A/1010	2007.07.18
8	Kopaczów	kościół ewangelicki, ob. filialny pw. św. Józefa			A/2102/1902	1967.01.12
9	Kopaczów	cmentarz przykościelny			A/2103/978/J	1989.09.05
10	Krzewina	kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela			A/2104/1904	1967.01.12
11	Krzewina	cmentarz przy kościele św. Jana Chrzciciela w zespole			A/2105/977/J	1989.08.28
12	Krzewina	mur cmentarny			A/2105/977/J	1989.08.28
13	Krzewina	kaplica cmentarna			A/2105/977/J	1989.08.28
14	Opolno Zdrój	kościół ewangelicki, ob. filialny pw. Narodzenia NMP			A/1060	2008.05.19
15	Posada	budynek d. kaplicy ze szkołą ewangelicką	dz. 47 AM-1		A/5868	2013.04.24
16	Sieniawka	kościół ewangelicki, ob. filialny pw. Niepokalanego Poczęcia			A/2160/815/J	1984.03.08
17	Wyszków	budynek inwentarski		21	A/6144	2019.06.04
MIASTO BOGATYNIA						
18	Bogatynia	układ urbanistyczny - ośrodek historyczny miasta Bogatynia			A/1816/607/J	1980.02.26
19	Bogatynia - Markocice	układ ruralistyczny - zabudowa wsi Markocice			A/1822/540/J	1978.07.06
20	Bogatynia	dom mieszkalny	1 Maja	1	A/5880	2013.07.10
21	Bogatynia	dom mieszkalny	1 Maja	3	1895	1967.01.05
22	Bogatynia	dom mieszkalny	1 Maja	5	1896	1967.01.05
23	Bogatynia	dom mieszkalno-usługowy	1 Maja	8	A/6003	2016.04.22
24	Bogatynia	dom mieszkalny	1 Maja	10	A/5815	2012.03.09
25	Bogatynia	dom mieszkalny	1 Maja	25	A/5743/1144/J	1993.06.29
26	Bogatynia	dom mieszkalny	1 Maja	37	A/5881	2013.07.10
27	Bogatynia	dom mieszkalny	Aleja Żytawska	17	A/5736/1164/J	1994.06.06
28	Bogatynia	dom mieszkalny	Aleja Żytawska	18	A/5446/1-3	2011.11.24
29	Bogatynia	dom mieszkalny	Aleja Żytawska	24	A/4526	2010.11.24
30	Bogatynia	dom mieszkalny	Aleja Żytawska	30	A/4885	2011.02.10
31	Bogatynia	dom mieszkalny	Aleja Żytawska	32	A/5814	2012.02.29
32	Bogatynia	dom mieszkalny	Armii Krajowej	13	A/5920	2014.04.16
33	Bogatynia	plebania ewangelicka, ob. dom mieszkalny	Białogórska	2	A/6002	2016.04.19
34	Bogatynia	kościół ewangelicki pw. św. Piotra i Pawła	Białogórska	2	1891	1967.01.05

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
35	Bogatynia	zajazd, ob. dom mieszkalny	Bohaterów Warszawy pl.	3	1892	1967.01.05
36	Bogatynia	dom mieszkalny	Bohaterów Warszawy pl.	4	A/6021	2016.09.07
37	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	1	A/5699/595/J	1978.10.23
38	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	7	541/J	1978.10.23
39	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	8	544/J	1978.10.23
40	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	13	A/5698/596/J	1978.10.23
41	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	14	543/J	1978.10.23
42	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	15	542/J	1978.10.23
43	Bogatynia	dom mieszkalny	Dąbrowskiego	17	A/5697/597/J	1978.10.23
44	Bogatynia	zespół pałacowy	Dąbrowskiego	22	A/5559/1276/J	1995.11.05
45	Bogatynia	pałac w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5559/1276/J	1996.11.05
46	Bogatynia	kuźnia w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5554/1295/J	1997.05.07
47	Bogatynia	wozownia w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5554/1295/J	1997.05.07
48	Bogatynia	budynek mieszkalno - gospodarczy ze stajnią w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5554/1295/J	1997.05.07
49	Bogatynia	obora w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5554/1295/J	1997.05.07
50	Bogatynia	park w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5554/1295/J	1997.05.07
51	Bogatynia	fontanna w parku w zespole	Dąbrowskiego	22	A/5554/1295/J	1997.05.07
52	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	3	A/5730/557/J	1978.10.23
53	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	4	A/5724/568/J	1978.10.23
54	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	7	A/5723/569/J	1978.10.23
55	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	8	A/5722/570/J	1978.10.23
56	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	11	A/5729/558/J	1978.10.23
57	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	12	A/5728/559/J	1978.10.23
58	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	17	A/5721/571/J	1978.10.23
59	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	23	A/5720/572/J	1978.10.23
60	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	24	A/5719/573/J	1978.10.23
61	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	25	A/5718/574/J	1978.10.23
62	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	27	A/5717/575/J	1978.10.23
63	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	33	A/5716/576/J	1978.10.23
64	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	35	A/5727/562/J	1978.10.23
65	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	37	A/5715/577/J	1978.10.23
66	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	53	A/5714/578/J	1978.10.23
67	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	54	A/5713/579/J	1978.10.23
68	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	58	A/5725/566/J	1978.10.23
69	Bogatynia	dom mieszkalny	Główna	66	A/5712/580/J	1978.10.23
70	Bogatynia	dom mieszkalny	Górska	2	A/5707/587/J	1978.10.23
71	Bogatynia	dom mieszkalny	Górska	5	A/5706/588/J	1978.10.23
72	Bogatynia	dom mieszkalny	Górska	6	546/J	1978.10.23
73	Bogatynia	dom mieszkalny	Górska	7	545/J	1978.10.23
74	Bogatynia	dom mieszkalny	Górska	14	1906	1967.01.12
75	Bogatynia	dom mieszkalny	Kochanowskiego	3	A/6001	2016.04.12
76	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	2	A/5705/589/J	1978.10.23
77	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	7	548/J	1978.10.23
78	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	8	A/5704/590/J	1978.10.23
79	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	9	A/5703/591/J	1978.10.23
80	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	11	A/5702/592/J	1978.10.23
81	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	12	A/5701/593/J	1978.10.23
82	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	15	550/J	1978.10.23
83	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	19	547/J	1978.10.23
84	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	25	A/5700/594/J	1978.10.23
85	Bogatynia	dom mieszkalny	Kolejowa	27	549/J	1978.10.23
86	Bogatynia	dom mieszkalny	Kościuszki	1	1893	1967.01.05
87	Bogatynia	dom mieszkalny	Kościuszki	2	1894	1967.01.05

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
88	Bogatynia	dom mieszkalny	Kościuszki	114	A/1713	2010.03.15
89	Bogatynia	dom mieszkalny	Krzywa	13	A/1076	2008.07.30
90	Bogatynia	zespół kościelny	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
91	Bogatynia	kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
92	Bogatynia	salka katechetyczna	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
93	Bogatynia	cmentarz w zespole	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
94	Bogatynia	ogrodzenie cmentarza	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
95	Bogatynia	kaplica przedpogrzebowa w zespole	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
96	Bogatynia	plebania w zespole	Kurzańska	3	A/2137/1302/J	1997.06.17
97	Bogatynia	dom mieszkalny	Listopadowa	15	A/4883	2011.02.08
98	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadbrzeżna	18	A/5948	2014.12.16
99	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	4	A/5711/581/J	1978.10.23
100	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	6	A/5734/553/J	1978.10.23
101	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	9	A/5735/552/J	1978.10.23
102	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	15	A/5732/555/J	1978.10.23
103	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	16-16a	A/5733/554/J	1978.10.23
104	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	20	A/5731/556/J	1978.10.23
105	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	30	A/5709/585/J	1978.10.23
106	Bogatynia	dom mieszkalny	Nadrzeczna	36	A/5708/586/J	1978.10.23
107	Bogatynia	zespół cmentarny:	Skłodowskiej		A/6033	2017.01.05
108	Bogatynia	cmentarz ewangelicki ze starodrzewem w zespole	Skłodowskiej		A/6033	2017.01.05
109	Bogatynia	kostnica w zespole	Skłodowskiej		A/6033	2017.01.05
110	Bogatynia	mur cmentarny w zespole	Skłodowskiej		A/6033	2017.01.05
111	Bogatynia	kaplica cmentarna, ob. kościół ewangelicki Zmartwychwstania Pańskiego	Skłodowskiej		A/6033	2017.01.05
112	Bogatynia	kaplica grobowa Preibischów w zespole	Skłodowskiej		A/6033	2017.01.05
113	Bogatynia	dom mieszkalny	Turowska	60	1897	1967.01.05
114	Bogatynia - Zatonie	kościół parafialny pw. św. Marii w zespole	Wiejska		A/2118/1918	1967.01.21
115	Bogatynia - Zatonie	cmentarz przykościelny w zespole	Wiejska		A/2119/951/J	1989.04.08

Tabela nr 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Pieńsk

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
1	Bielawa Górna	kościół filialny pw. MB Różańcowej			A/6067	2018.01.24
2	Bielawa Górna	dom mieszkalny		49	A/5419/1890	1967.01.12
3	Lasów	dwór w zespole		61	A/5504/277	1951.05.11
4	Lasów	park dworski z murem oporowym, mostem i urządzeniami terenowymi w zespole			A/5639/846/J	1984.07.12
5	Pieńsk	układ urbanistyczny miasta Pieńsk			A/1810/609/J	1980.02.26
6	Pieńsk	kościół parafialny pw. św. Franciszka z Asyżu	Hutnicza	37	5/A/00	2000.02.03
7	Pieńsk	park miejski	Bolesławiecka		A/5534/1326/J	1997.12.19
8	Pieńsk	Zespół przemysłowy - kompleks budynków huty szkła „Lucyna”	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
9	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – budynek administracji I w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
10	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – magazyn w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
11	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – budynek administracji II w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
12	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – zestawiarnia piec III w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
13	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – hala pieca III w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
14	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – hala odprężarek w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
15	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – zestawiarnia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
16	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – magazyn w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
17	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – donicarnia, ob. budynek socjalny w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
18	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – hala pieca II w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
19	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – hala wanny w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
20	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – blacharnia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
21	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – opiekarnia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
22	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – magazyn w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
23	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – ślusarnia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
24	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – szlifiernia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
25	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – sortownia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
26	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – pakowalnia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
27	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – kartonazownia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
28	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – wieża ciśnień w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
29	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – malarnia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
30	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – garaż w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
31	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – kwasownia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
32	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – zestawownia w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
33	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – budynek przy piecu III w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
34	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – willa z zadrzewieniem, ob. żłobek, w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
35	Pieńsk	Huta szkła „Lucyna”, zakład „Nysa” – stacja trafo w zespole	Dąbrowskiego	44	87/A/1-30	2002.05.08
36	Żarki Średnie	kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Św.			A/2006/1270	1965.04.02
37	Żarki Średnie	dwór w zespole		102	1919	1967.01.21
38	Żarki Średnie	park podworski w zespole		102	A/5644/841/J	1984.07.12

Tabela nr 4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Sulików

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
1	Bierna	młyn, ob. budynek mieszkalno-gospodarczy		144	A/1351	2009.09.29
2	Miedziane	kościół ewangelicki, ob. katolicki, filialny pw. św. Piotra i Pawła, w zespole			1488	1966.01.25
3	Miedziane	pastorówka w zespole, ob. dom mieszkalny		15	1489	1966.01.25
4	Miedziane	zespół pałacowo-parkowy		163	A/5634/881/J	1986.11.06
5	Miedziane	pałac		163	A/5634/881/J	1986.11.06
6	Miedziane	spichlerz		163	A/5634/881/J	1986.11.06
7	Miedziane	oficyna		163	A/5634/881/J	1986.11.06
8	Miedziane	park pałacowy		163	A/5662/791/J	1983.07.25
9	Mikulowa	pałac		27	A/5563/1266/J	1996.06.04
10	Mikulowa	park pałacowy		27	A/5661/792/J	1983.07.28
11	Radzimów (Górny)	kościół ewangelicki, ob. katolicki, parafialny pw.			A/2098/1499	1966.01.25

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
		św. Marii Magdaleny				
12	Studniska Dolne	kościół filialny pw. św. Anny i św. Michała Archanioła			A/2050/944	1961.09.11
13	Studniska Dolne	park pałacowy			A/5640/845/J	12.07.1984
14	Studniska Dolne	zespół budowlany folwarku	dz. 502/15, 502/16		A/5961	09.04.2015
15	Studniska Dolne	oficyna mieszkalna w zespole	dz. 502/15		A/5963/1-3	29.04.2015
16	Studniska Dolne	stajnia ze stodołą, spichlerzem i dobudówką mieszkalną w zespole	dz. 502/15		A/5963/1-3	29.04.2015
17	Studniska Dolne	brama wjazdowa w zespole	dz. 502/15		A/5963/1-3	29.04.2015
18	Sulików	układ urbanistyczny miasta Sulików			A/1805/376	1956.11.25
19	Sulików	kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	Kościelna		A/2099/1501	1966.01.25
20	Sulików	dworzec kolejowy	Dworcowa	19	A/5997	22.03.2016
21	Sulików	zespół domów podcieniowych w rynku	Rynek	17, 19-21, 24-29	A/5497/396	1956.11.24
22	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	17	A/5497/396	1956.11.24
23	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	19	A/5497/396	1956.11.24
24	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	20	A/5497/396	1956.11.24
25	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	21	A/5497/396	1956.11.24
26	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	24	A/5497/396	1956.11.24
27	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	25	A/5497/396	1956.11.24
28	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	26	A/5497/396	1956.11.24
29	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	28	A/5497/396	1956.11.24
30	Sulików	dom podcieniowy w zespole	Rynek	29	A/5497/396	1956.11.24
31	Sulików	park dworski w zespole	Sportowa		A/5649/811/J	1984.01.04
32	Sulików	dom mieszkalny	Wojska Polskiego	5	1177/J	1994.10.24
33	Wilka - Ksawerów	pałac			A/5829/1061/J	1990.12.03
34	Wilka - Ksawerów	park pałacowy			A/5664/789/J	1983.07.25
35	Wrociszów Dolny	szkoła, ob. dom mieszkalny		57	A/5765/1093/J	1991.12.13

Tabela nr 5. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Węgliniec

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
1	Czerwona Woda	zespół kościelny		2	A/1050/1-1	03.18.2009
2	Czerwona Woda	kościół ewangelicki, ob. parafialny pw. Wniebowzięcia NMP		2	A/1050/1-2	03.18.2009
3	Czerwona Woda	mur kościelny, cmentarny z płytami nagrobnymi			A/1050/1-2	03.18.2009
4	Ruszków	kościół parafialny pw. Zmartwychwstania Pana Jezusa	Ulańska		A/1032	10.30.2007
5	Ruszków	kościół ewangelicki pw. Zmartwychwstania Pańskiego-ruina			A/5460/1269	04.2.1965
6	Stary Węgliniec	kościół ewangelicki, ob. katolicki, parafialny pw. MB Szkaplerznej			A/2117/1914	01.21.1967
7	Węgliniec	kościół ewangelicki, ob.filialny pw. NMP Królowej Polski	Kolejowa	6	A/1041	01.15.2008
8	Węgliniec	budynek dworca kolejowego, tzw. Starego Dworca	dz. 237/22		A/6146	07.15.2019
9	Węgliniec	budynek dworca kolejowego, tzw. Nowego Dworca	dz. 237/22		A/6147/1-2	07.15.2019
10	Węgliniec	wiaty peronowe wokół budynku dworca	dz. 237/22		A/6147/1-2	07.15.2019

Tabela nr 6. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Zawidowa

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	NR REJESTRU ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
1	Zawidów	układ urbanistyczny miasta Zawidów			A/1804/377	1956.11.25
2	Zawidów	wieża po kościele ewangelickim			1505	1965.01.25
3	Zawidów	kościół parafialny pw. św. Józefa Robotnika	Jana Pawła	24	A/1052	2008.03.26
4	Zawidów	park	Ostróżno		A/5663/790/J	1983.07.25
5	Zawidów	dom mieszkalny	Plac Zwycięstwa	15	1247/J	1995.12.19
6	Zawidów	hotel	Plac Zwycięstwa	16/1 7	1248/J	1995.12.20

Tabela nr 7. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Zgorzelec

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
1	Białogórze	kościół ewangelicki, ob. katolicki, filialny pw. św. Andrzeja Boboli			A/2114/1889	1967.01.05
2	Białogórze	budynek mieszkalno - gospodarczy		41	A/1022	2007.09.03
3	Gozdanin	park dworski		27	A/5650/810/J	1984.01.04
4	Gronów	kościół ewangelicki, ob. katolicki, filialny pw. MB Królowej Polski			A/2113/1900	1967.01.12
5	Gronów	pałac		85	1901	1967.01.12
6	Gronów	park pałacowy			A/5551/1299/J	1997.06.15
7	Jerzmanki	kaplica, ob. kościół parafialny pw. św. Franciszka z Asyżu			A/2045/1053	1964.01.25
8	Jerzmanki	park pałacowy w zespole			A/5646/839/J	1984.07.12
9	Jędrzychowice	kościół parafialny pw. Narodzenia NMP			A/2007/1266	1965.04.02
10	Jędrzychowice	nowy cmentarz ewangelicki, ob. katolicki			A/2008/984/J	1989.10.02
11	Jędrzychowice	kaplica cmentarna na n. cmentarzu			A/2008/984/J	1989.10.02
12	Jędrzychowice	mur cmentarny z bramą w zespole			A/2008/984/J	1989.10.02
13	Jędrzychowice	dwór			A/5459/1271	1965.04.06
14	Jędrzychowice	park dworski			A/5651/809/J	1984.01.04
15	Kostrzyna	pałac		1	1903	1967.01.12
16	Kostrzyna	park pałacowy		1	A/5642/843/J	1984.07.12
17	Kunów	pałac w zespole		47	1905	1967.01.12
18	Kunów	park		47	A/5652/808/J	1984.01.04
19	Łagów	kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego			A/2043/1054	1964.01.25
20	Łagów	cmentarz przykościelny			A/2044/ 987/J	1989.09.30
21	Łagów	dwór	Strumykowa	22	A/6101/1272	1965.04.06
22	Łagów	park dworski	Strumykowa	22	A/5653/807/J	1984.01.04
23	Łomnica	pałac		40-41	A/5384/490/J	1977.02.24
24	Łomnica	zabudowania gospodarcze:		40-41	A/5384/490/J	1977.02.24
25	Łomnica	park pałacowy			A/5641/844/J	1984.07.12
26	Niedów	zespół budowlany d. kościoła ewangelickiego:			A/6015	2016.09.12
27	Niedów	kościół ewangelicki, ob. filialny pw. MB Anielskiej	dz. 18		A/2009/1268	1965.04.02
28	Niedów	cmentarz przykościelny			A/2010/ 988/J	1989.09.30
29	Osiek Łużycki	kościół parafialny pw. Narodzenia NMP			A/2011/1055	1964.01.25
30	Osiek Łużycki	cmentarz ewangelicki, przykościelny			A/2012/ 989/J	1989.09.30
31	Osiek Łużycki	budynek mieszkalno - gospodarczy		16	A/6197/1-3	2021.08.16
32	Osiek Łużycki	spichlerz		16	A/6197/1-3	2021.08.16
33	Osiek Łużycki	stodoła		16	A/6197/1-3	2021.08.16
34	Radomierzyce	kościół ewangelicki, ob. katolicki, filialny pw. św.			A/2111/1908	1967.01.12

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
		Piotra i Pawła				
35	Radomierzyce	cmentarz przykościelny w zespole			A/2112/ 983/J	1989.09.30
36	Radomierzyce	mauzoleum na cmentarzu w zespole			A/2112/ 983/J	1989.09.30
37	Radomierzyce	mur cmentarny z bramą w zespole			A/2112/ 983/J	1989.09.30
38	Radomierzyce	pałac			A/6129/505	1959.08.24
39	Radomierzyce	park			A/5654/806/J	1984.01.04
40	Radomierzyce	młyn		73	542/A/05	2005.07.05
41	Sławnikowice	kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa			A/2115/1913	1967.01.21
42	Sławnikowice	cmentarz przykościelny w zespole			A/2116/ 985/J	1989.09.30
43	Sławnikowice	pałac			A/5467/1059	1964.01.27
44	Sławnikowice	park			A/5643/842/J	1984.07.12
45	Trójca	kościół filialny pw. św. Piotra i Pawła			A/2041/1056	1964.01.25
46	Trójca	cmentarz przykościelny			A/2042/ 986/J	1989.09.30
47	Trójca	gospoda lub zajazd z budynkami gospodarczymi, ob. hotel		18	A/5806/960/J	1989.10.09
48	Trójca	dom mieszkalny		94	1916	1967.01.21
49	Trójca	gospoda i zajazd, ob. Gminny Ośrodek Kultury		97	A/5632/887/J	1987.02.02
50	Żarska Wieś	pałac			A/5457/1275	1965.06.06
51	Żarska Wieś	park			A/5645/840/J	1984.07.12
52	Żarska Wieś	dwór, ob. dom mieszkalny		49	A/5403/1920	1967.01.21

Tabela nr 8. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Zgorzelec

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
1	Zgorzelec	historyczny układ urbanistyczny miasta			A/1803/448	1958.12.08
2	Zgorzelec	budynek mieszkalno - gospodarczy, tzw. „Zagroda Kołodzieja”	Aleje Lipowe	1	50/A/01	2001.05.17
3	Zgorzelec	otoczenie "Zagrody Kołodzieja" - budynek mieszkalno-inwentarski	Aleje Lipowe	1	A/1379	2009.22.10
4	Zgorzelec	dom mieszkalny	Bohaterów Getta	1	A/6154	2019.09.04
5	Zgorzelec	dom mieszkalny	Bohaterów Getta	1a	1203/J	1995.03.31
6	Zgorzelec	dom mieszkalny	Bohaterów Getta	3	1225/J	1995.08.08
7	Zgorzelec	dom mieszkalny	Bohaterów Getta	5	1201/J	1995.05.29
8	Zgorzelec	dom mieszkalny	Czachowskiego	1	A/5745/1140/J	1993.05.13
9	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. budynek usługowy	Daszyńskiego	9	A/5531/1329/J	1998.03.25
10	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. budynek usługowy	Daszyńskiego	10	A/5549/1301/J	1997.06.16
11	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. budynek usługowy - restauracja „Przy Jakubie”	Daszyńskiego	11	A/5530/1330/J	1998.03.26
12	Zgorzelec	dom Jakuba Böhme, ob. siedziba Stowarzyszenia „Euroopera”	Daszyńskiego	12	A/5552/1298/J	1997.10.06
13	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	13	A/5546/1305/J	1997.07.03

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTKÓW	DATA WPISU REJESTRU
14	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	14	A/5544/1307/J	1997.07.04
15	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. Muzeum Łużyckie	Daszyńskiego	15	A/5541/1313/J	1997.09.24
16	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. budynek usługowy	Daszyńskiego	16	A/5540/1314/J	1997.09.25
17	Zgorzelec	dom mieszkalny i restauracja	Daszyńskiego	17	A/5550/1300/J	1997.11.06
18	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	18	A/5538/1320/J	1997.12.04
19	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	19	A/5537/1321/J	1997.12.05
20	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	20	A/5532/1328/J	1998.01.14
21	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	67	1194/J	1995.04.04
22	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	68	1208/J	1995.06.09
23	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	70	1190/J	1995.02.17
24	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	71	1253/J	1996.01.29
25	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	72	A/5741/1147/J	1993.07.21
26	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	73	1236/J	1995.10.12
27	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	75a	1240/J	1995.11.23
28	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	75b	1218/J	1995.07.21
29	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	76	1226/J	1995.08.07
30	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	77	1227/J	1995.07.28
31	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	78	1209/J	1995.06.16
32	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	79	A/6118/1191/J	1995.03.08
33	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	82	1223/J	1995.08.07
34	Zgorzelec	dom mieszkalny	Daszyńskiego	83	1249/J	1995.12.20
35	Zgorzelec	zespół przemysłowy browaru, ob. budynki Spółdzielni Pracy	Daszyńskiego	90	A/6053	2017.08.16
36	Zgorzelec	dwór - willa podmiejska	Daszyńskiego	95	1217/J	1995.12.07
37	Zgorzelec	dom mieszkalny	Domańskiego	1	A/5565/1263/J	1996.05.24
38	Zgorzelec	dom mieszkalny	Domańskiego	2	A/1466	2009.11.12
39	Zgorzelec	dom mieszkalny	Domańskiego	3	A/6255	2023.10.13
40	Zgorzelec	dom mieszkalny	Domańskiego	4	1230/J	1995.08.22
41	Zgorzelec	dwór Dolny Ujazd („Nieder Moys”), ob. dom mieszkalny	Francuska	39	A/5696/601/J	1978.02.20
42	Zgorzelec	oficyna gospodarcza (stodoła), ob. budynek mieszkalno - gospodarczy	Górnowiejska	11-11a	A/5553/1296/J	1997.12.05
43	Zgorzelec	dom mieszkalny	Henrykowska	1	A/5553/1296/J	1997.12.05
44	Zgorzelec	dom mieszkalny	Kościuszki	2	1196/J	1995.04.14
45	Zgorzelec	dom mieszkalny	Kościuszki	16	A/1072	2008.06.24
46	Zgorzelec	dom mieszkalny	Łużycka	9	A/6042	2017.03.10
47	Zgorzelec	dom mieszkalny	Łużycka	11	1210/J	1995.06.19
48	Zgorzelec	Muzeum i Górnolużycka Hala Pamięci, ob. Miejski Dom Kultury	Parkowa	1	A/5746/1139/J	1993.05.14
49	Zgorzelec	dom mieszkalny	Partyzantów	2	A/5803/963/J	1989.09.30
50	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	3	1232/J	1995.08.28
51	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	4	1188/J	1995.02.16
52	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	5	1207/J	1995.06.08
53	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	7	1233/J	1995.09.02
54	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	8	1195/J	1995.04.14
55	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	10	1189/J	1995.02.16
56	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	12	1192/J	1995.03.14
57	Zgorzelec	dom mieszkalny	Piłsudskiego	14	A/6119/1187/J	1995.02.15
58	Zgorzelec	dom mieszkalny	Staszica	5	1228/J	1995.08.18
59	Zgorzelec	dom mieszkalny	Staszica	7	1237/J	1995.10.20
60	Zgorzelec	kamienica	Staszica	11	A/5929	2014.07.11

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	REJESTR ZABYTEKÓW	DATA WPISU REJESTRU
61	Zgorzelec	willa	Świętego Jana	20	A/985	2006.11.21
62	Zgorzelec	dom mieszkalny, ob. budynek biurowo - usługowy	Warszawska	1	1255/J	1996.02.21
63	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	2	1224/J	1995.08.08
64	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	3	1216/J	1995.03.07
65	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	4	A/6120/1212/J	1995.06.20
66	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	7	1234/J	1997.09.25
67	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	8	A/A/6121/1229/J	1995.08.16
68	Zgorzelec	budynek mieszkalno – usługowy	Warszawska	9	A/6254	2023.10.31
69	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	14	A/4707	2010.12.13
70	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	15	1260/J	1996.04.25
71	Zgorzelec	dom mieszkalny	Warszawska	16	A/6122/1215/J	1995.06.24
72	Zgorzelec	dom mieszkalny	Wolności	2	1239/J	1995.10.26
73	Zgorzelec	dom mieszkalny	Wolności	4	A/5902	2014.03.07
74	Zgorzelec	dom mieszkalny	Wolności	6	1238/J	1995.10.23
75	Zgorzelec	dom mieszkalny	Wolności	7	A/5521/1345/J	1998.09.28
76	Zgorzelec	zespół przemysłowy młyna „trójkolowego”, ob. budynek miesz.-usł.	Wrocławska	1-3-4	A/5523/1343/J	1998.09.02
77	Zgorzelec	budynek administracyjno - handlowy, ob. dom mieszkalny z restauracją	Wrocławska	1	A/5523/1343/J	1998.09.02
78	Zgorzelec	budynek produkcyjny	Wrocławska	4	A/5523/1343/J	1998.09.02
79	Zgorzelec	elewator (silos) z przyległym budynkiem przemysłowym	Wrocławska	3	A/5523/1343/J	1998.09.02

5.7.2. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Powiatu Zgorzeleckiego znajduje się 574 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych, w tym 27 stanowisk wpisanych do rejestru zabytków. Ilość stanowisk archeologicznych w poszczególnych gminach przedstawia tabela poniżej (Tabela nr 9).

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. nr 162, poz. 1568). Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Tabela nr 9. Stanowiska archeologiczne w poszczególnych gminach Powiatu Zgorzeleckiego

LP.	GMINA	LICZBA STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH	LICZBA STANOWISK ARCHEO. WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Bogatynia	98	4
2	Pieńsk	127	1
3	Sulików	69	1
4	Węgliniec	38	0
5	Zawidów	12	1
6	Zgorzelec	186	19
7	miasto Zgorzelec	44	1

Tabela nr 10. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków na terenie Powiatu Zgorzeleckiego

LP.	GMINA	MIEJSCOWOŚĆ	NR STANOWISKA W SYSTEMIE AZP	FUNKCJA I CHRONOLOGIA	NR REJESTRU ZABYTEKÓW	DATA WPISU DO REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Bogatynia	Bogatynia-Trzciniec	1/8/82-8	zamek, XIII-XIV w.	174/Arch/65	1965.12.06
2	Bogatynia	Bratków	b.n./82-8	grodzisko, XI-XIII w.	163/Arch/65	1965.11.20
3	Bogatynia	Posada	1/10/82-8	grodzisko, XII-XIII w.	221/Arch/66	1966.06.25
4	Bogatynia	Bogatynia	2/9/82-2	grodzisko, X/XI-XII w.	222/Arch/66	1966.07.04
5	Pieńsk	Lasów	7/7/77-09	cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej - III okres epoki brązu - okres halsztacki Ślad osadnictwa - wczesne średniowiecze	575/Arch/72	1972.12.27
6	Sulików	Sulików	1/1/80-10	grodzisko, IX-XI w.	128/Arch/65	1965.07.02
7	Zawidów	Zawidów	b.n./81-10	grodzisko, IX-XII w.	228/Arch/66	1966.06.27
8	Zgorzelec	Białogórze	1/1/78-10	grodzisko, IX-X w.	157/Arch/65	1965.11.07
9	Zgorzelec	Białogórze	2/2/78-10 3/3/78-10	cmentarzysko kurhanowe, IX-X w.	255/Arch/66	1965.12.30
10	Zgorzelec	Koźlice	1/1/79-9	grodzisko, VIII-XII w.	162/Arch/65	1965.11.20
11	Zgorzelec	Koźlice	2/2/79-9	osada, XI-XIII w.	481/Arch/70	1970.04.10
12	Zgorzelec	Niedów	1/25/81-9	grodzisko, IX-XIII w.	156/Arch/65	1965.11.07
13	Zgorzelec	Osiek Łużycki	1/3/80-9	osada, XIV-XV w.	88/Arch/83	1984.01.18
14	Zgorzelec	Osiek Łużycki	4/6/80-9	osada, XIV-XV w.	89/Arch/83	1984.01.18
15	Zgorzelec	Osiek Łużycki	7/9/80-9	osada, XIV-XV w.	90/Arch/83	1984.01.18
16	Zgorzelec	Przesieczany	5/24/77-10	osada, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	55/Arch/80	1980.12.27
17	Zgorzelec	Przesieczany	6/25/77-10	osada, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	56/Arch/80	1980.12.27
18	Zgorzelec	Przesieczany	7/26/77-10	osada, epoka brązu - halsztat, późne średniowiecze	57/Arch/80	1980.12.27
19	Zgorzelec	Radomierzyce	2/16/80-9	osada, XIV-XV w.	91/Arch/84	1984.01.18
20	Zgorzelec	Radomierzyce	3/17/80-9	osada, XIII-XV w.	92/Arch/84	1984.01.18
21	Zgorzelec	Radomierzyce	4/18/80-9	osada, epoka kamienia, epoka brązu - halsztat, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	93/Arch/84	1984.01.18
22	Zgorzelec	Radomierzyce	5/19/80-9	osada, XII-XIV w.	94/Arch/84	1984.01.18
23	Zgorzelec	Radomierzyce	6/20/80-9	osada, XIV-XVI w.	95/Arch/84	1984.01.18
24	Zgorzelec	Ręczyn	1/2/81-9	grodzisko, XII-XIII w.	164/Arch/65	1965.11.20
25	Zgorzelec	Ręczyn	b.n./81-9	osada, XI-XII w.	526/Arch/70	brak danych
26	Zgorzelec	Tylice	1/1/79-9	grodzisko, IX-X w.	130/Arch/65	1965.11.20
27	miasto Zgorzelec	Zgorzelec (Ujazd)	44/56/79-9	cmentarzysko ciałopalne kultury białowieckiej -	261/Arch/2005	2005.03.30

				750 p.n.e. - 500 p.n.e.		
--	--	--	--	-------------------------	--	--

5.7.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Powiatu Zgorzeleckiego znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego. Głównie stanowią one wyposażenie kościołów. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Jeleniej Górze.

5.8. Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w odniesieniu do w/w ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy o planowaniu z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane).

Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach

oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto organ wykonawczy gminy o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków.

Na terenie Powiatu Zgorzeleckiego stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami jest średni. Tylko dwie gminy aktualizowały gminną ewidencję zabytków w ostatnich czterech latach, jedna gmina jest trakcie aktualizacji. Reszta ewidencji wymaga aktualizacji, gdyż część obiektów mogła zostać wyburzona lub zmodernizowana, tracąc swoje walory. Natomiast jeśli chodzi o Gminne programy opieki nad zabytkami trzy gminy ma je opracowane. Taki stan nie jest korzystny dla ochrony i opieki nad zabytkami, a przede wszystkim dobrego zarządzania tym zabytkowym zasobem przez poszczególne gminy (Tabela nr 11).

Tabela nr 11. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Zgorzeleckiego

LP.	GMINA	GINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW	GINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTEKAMI
1	Bogatynia	opracowana w 2013 r., aktualizacja w 2018 r.	opracowany na lata 2018-2021
2	Pieńsk	opracowana w 2006 r., aktualizacja w 2012 r.	opracowany na lata 2022-2025
3	Sulików	opracowana w 2016 r.	BRAK
4	Węgliniec	opracowana w 2007 r., aktualizacja w 2023 r.	opracowany na lata 2024-2027
5	Zawidów	opracowana w 2014 r.	BRAK
6	Zgorzelec	opracowana w 2010 r., w trakcie aktualizacji	opracowany na lata 2011-2014
7	miasto Zgorzelec	opracowana w 2007 r., aktualizacja w 2014 r. i w 2024 r.	opracowany na lata 2022-2025

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 12), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego. Analiza SWOT wykazuje duży potencjał zasobu zabytkowego Powiatu Zgorzeleckiego. Ranga zabytków i ich stan poznania pozwalają na podejmowanie szerokich działań promocyjnych. Stan zachowania i zagospodarowania obiektów wskazuje na konieczność planowego eliminowania zagrożeń. Charakter zagrożeń wynikających głównie z niedoboru środków, a zarazem z presji inwestycyjnej, pozwala na poszukiwanie działań pośrednich – angażowanie środków inwestycyjnych z poszanowaniem wartości dziedzictwa. Zagrożeniem, które należy wyeliminować w pierwszej kolejności, jest niewystarczająca świadomość wartości i potrzeby ochrony posiadanego zasobu dziedzictwa. Ponadregionalne znaczenie części zabytków może być magnesem przyciągającym turystów i inwestorów z zewnątrz, ożywiającym gospodarczo poszczególne obszary. Jednocześnie może być czynnikiem podnoszącym wartość zabytków w oczach społeczności miejscowych. Obiekty o znaczeniu regionalnym mogą być elementem integracji społeczności lokalnych. By nie przeważały zagrożenia i słabe strony należy dążyć do wzmożenia działań edukacyjnych i promocyjnych oraz podejmować inicjatywy i programy regionalne.

Dla wykorzystania potencjału gospodarczego i kulturowego zasobu zabytków regionu należy nie dopuszczać do utraty poszczególnych obiektów, przez właściwe gospodarowanie, zabezpieczanie i konsekwentne utrzymywanie nieruchomości. Rozbudowana, istniejąca bogata propozycja atrakcji kulturalnych i turystycznych (szlaki, muzea, obiekty do zwiedzania, tereny rekreacyjno-przyrodnicze) powinna być rozwijana komplementarnie, by poszczególne obiekty tworzyły sieć i „zatrzymywały” potencjalnego turystę w regionie. Jednocześnie funkcje obiektów powinny być formułowane również z myślą o społecznościach lokalnych, które w wyniku przekształceń stają się aktywnymi odbiorcami propozycji. Fundamentalne znaczenie ma współdziałanie w zakresie ochrony zabytków, ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu. Priorytetem powinny być zintegrowane działania władz samorządowych i społecznych grup nacisku w celu podniesienia jakości przestrzeni publicznej i prywatnej, których integralnym składnikiem będzie dbałość o zachowanie oraz rewaloryzację zabytków i krajobrazu kulturowego regionu.

Tabela nr 12. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU ZGORZELECKIEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystyczny i wyróżniający region – budownictwo przysłupowe; • silne tradycje regionalne oraz wzrastająca świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego; • walory turystyczne regionu (tereny chronione, dziedzictwo historyczne); • aktywność lokalnych stowarzyszeń i grup podtrzymujących tradycję kulturową regionu; • działalność Euroregionu Nysa; • bogata oferta cyklicznych imprez, wydarzeń i uroczystości; • efektywne działania samorządu powiatowego pełniące funkcję mecenatu nad kulturą oraz w trosce o rozwój kulturowo-intelektualny mieszkańców powiatu; • wytyczone i oznakowane piesze i rowerowe szlaki turystyczne.	• ograniczona współpraca pomiędzy samorządami gminnymi i powiatem (brak identyfikacji gmin z powiatem, brak wspólnej oferty promocyjno-turystycznej); • zły stan zachowania części obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczająca rozpoznawalność marki własnej Powiatu Zgorzeleckiego; • brak spójnej oferty inwestorskiej publiczno-prywatnej poświęconej zabytkom; • brak uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; • stan opracowania GEZ i GPOnZ przez gminy na terenie powiatu.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • dobra infrastruktura komunikacyjna – linie kolejowe, autostrada A4, stale rozwijająca się sieć dróg z perspektywą jej dalszej modernizacji; • położenie na styku trzech państw (Polska, Czechy, Niemcy), umożliwia współpracę transgraniczną oraz wymianę kulturalną; • rosnący odsetek powierzchni gmin Powiatu Zgorzeleckiego objętych planami zagospodarowania przestrzennego; • duży potencjał kulturowy, liczne zabytki oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe sprzyjające rozwojowi turystyki pieszej i rowerowej; • potencjał do rozwoju różnych form turystyki; • kreatywność inwestorów turystycznych; • poprawa dostępności do zabytków przez	• zniekształcenie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nieliczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami; • presja inwestorów na przebudowę (często niewłaściwą ze stanowiska konserwatorskiego) i zmianę funkcji zespołów i obiektów zabytkowych; • klęski i zdarzenia losowe; • niewystarczający nadzór nad zabytkami ze strony instytucji do tego powołanych; • tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania; • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie; • pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich; • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych,

wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; • potencjał dla rozwoju produktów regionalnych; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • zatrzymanie degradacji substancji zabytkowej i poprawa estetyki miejscowości; • zwiększenie technologicznych możliwości prezentowania i promowania oferty kulturalnej powiatu w otoczeniu.	konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru.
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Ustawa określa główne cele PPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.

Niniejszy PPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Zgorzeleckiego. W PPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 13). Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania PPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z częściowego wykonania PPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji PPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania PPOnZ oraz efektywność ich wykonania.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

Priorytet I: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Zgorzeleckiego.

Priorytet II: Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego.

Tabela nr 13. Kierunki działań i zadania w ramach wyznaczonych priorytetów

PRIORYTET I: BADANIE I DOKUMENTACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ PROMOCJA I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW POWIATU ZGORZELECKIEGO	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym Powiatu Zgorzeleckiego	1.1. Opracowywanie własnych publikacji oraz wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią miejscowości leżących na terenie powiatu
	1.2. Wspieranie inicjatyw indywidualnych i społecznych związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym powiatu (tj. zwyczaje, tradycje, obrzędy, przedmioty, narzędzia) oraz ich gromadzeniem, opracowaniem, udostępnianiem i upowszechnianiem, np. poprzez monografie, wydawnictwa, publikacje poświęcone dziedzictwu kulturowemu powiatu – uwzględnienie/uwypuklenie tej aktywności w konkursach grantowych/ dotacyjnych powiatu
	1.3. Wzmocnienie edukacji w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony szczególnie dla młodzieży ze szkół powiatowych.
	1.4. Wsparcie prac o charakterze edukacyjnym, naukowym, popularyzatorskim np. w zakresie dziedzictwa kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego (np. poprzez porozumienie z uczelniami), a także prac historycznych i publikacji o historii lokalnej
2. Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Zgorzeleckiego	2.1. Przygotowanie projektów aplikacyjnych (dofinansowania) na rozwój niematerialnego dziedzictwa kulturowego w oparciu o istniejące obiekty zabytkowe służące integracji społecznej i rozwojowi tożsamości lokalnej oraz gospodarki
	2.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej we współpracy z gminami powiatu poprzez: – tworzenie – wspólnej strategii promocji atrakcji kulturowych powiatu; – organizacja kampanii informacyjnych w mediach społecznościowych, na stronach internetowych gmin i w regionalnych mediach. – wspólne organizowanie festiwali, jarmarków, rekonstrukcji historycznych i dni dziedzictwa kulturowego.
	2.1. Rozwój inicjatyw społecznych i gospodarczych wykorzystujących, upowszechniających i promujących dziedzictwo kulturowe i zabytki Powiatu Zgorzeleckiego
	2.4. Wspieranie lokalnych produktów kulturowych, poprzez: – organizację kampanii promujących lokalne wyroby, np. rękodzieło, tradycyjne potrawy, sztukę ludową; – tworzenie marki regionalnej (np. „Produkt z [nazwa powiatu/gminy]”), która podkreśli ich autentyczność.

	2.5. Prowadzenie aktywnego marketingu dziedzictwa kulturowego
3. Dostęp do informacji na temat źródeł finansowania ochrony zabytków	3.1. Wspieranie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w procesie korzystania z funduszy zewnętrznych w zakresie opieki nad zabytkami poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych samorządowi informacji dotyczących możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, ułatwiających właścicielom oraz zarządom obiektów zabytkowych terminowe i prawidłowe składanie stosownych wniosków
PRIORYTET II. OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU ZGORZELECKIEGO	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Zgorzeleckiego	1.1. Podjęcie działań w celu stworzenia z gminami powiatu bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym w wybranych kategoriach (przykładowo z podziałem na: zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, archiwalia i zasób biblioteczny, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne) docelowo bazy dla Powiatu Zgorzeleckiego
	1.2. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania budynków stanowiących własność powiatu
2. Zwiększanie zdolności powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami	2.1. Zapewnienie w miarę możliwości finansowych w budżecie powiatu funduszy na ochronę i opiekę nad zabytkami zgodnie z aktualnymi potrzebami dotyczącymi zabytków stanowiącego własność Powiatu Zgorzeleckiego
	2.2. Podejmowanie działań mających na celu uzyskanie środków zewnętrznych na ochronę zabytku będącego własnością powiatu
	2.3. Wspieranie działań związanych z umieszczaniem na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek ten podlega ochronie

8. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami

PPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym PPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

• **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,

- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu;
- **instrumenty finansowe:**
 - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
 - współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP);
- **instrumenty społeczne:**
 - prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego;
 - edukacja kulturowa;
 - pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego;
 - informacja na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu;
 - współdziałanie z organizacjami społecznymi;
- **instrumenty koordynacji:**
 - realizacja projektów i programów powiatu dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategia rozwoju powiatu, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
 - współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
 - współpraca z Narodowym Instytutem Dziedzictwa,
 - współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego;
- **instrumenty kontrolne:**
 - sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji PPOnZ oraz aktualizacja PPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

Podsystem monitoringu i ewaluacji wykorzystywać powinien usankcjonowany w powiecie obieg informacji oraz bazować na dostępnych już w systemach sprawozdawczych zestawach danych i ich źródłach. Skuteczność informacyjna PPOnZ będzie zależna od stopnia obciążenia pracowników odpowiedzialnych za zbieranie danych i ich przetwarzanie, tworzenie nowych informacji i ich opisywanie oraz uruchamianie nowych kanałów ich przekazywania. Zatem monitoring realizacji PPOnZ odbywać się powinien zgodnie z obowiązującymi w powiecie regułami sprawozdawczymi. Co dwa lata Zarząd Powiatu przedstawia Radzie Powiatu sprawozdanie z realizacji PPOnZ. Sprawozdania cząstkowe są ważnym zbiorem informacji do dokonania diagnozy stanu początkującego opracowania Programu na nowy okres jego realizacji.

8.1. Mierniki

Poniżej przedstawiono zestaw mierników pozwalających ocenić stopień realizacji PPOnZ:

Priorytet I. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Zgorzeleckiego.

Kierunki działania 1. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym Powiatu Zgorzeleckiego.

Mierniki:

- Forma współpracy w zakresie wydawnictw, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków.
- W jaki sposób wspierano inicjatywy, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków.
- Z jakimi placówkami współpracowano, czego dotyczyły wspólne działania;
- Czy wydano prace/publikacje na temat powiatu, czego dotyczyły, jak wspierano te działania
- Wartość wsparcia udzielonego z budżetu powiatu NGO na realizację Programu.

Kierunek działania 2. Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Zgorzeleckiego.

Mierniki:

- Jakie działania zaplanowano/zrealizowano oraz nakłady finansowe ponoszone na te działania.
- Liczba wspólnie zrealizowanych przedsięwzięć oraz nakłady poniesione na działania w zakresie dziedzictwa kulturowego.
- Jak wspierano rozwój turystyki, z kim współpracowano, w jakim zakresie, wartość zaplanowanych/poniesionych środków.

Kierunek działania 3. Dostęp do informacji na temat źródeł finansowania ochrony zabytków.

Mierniki:

- Czy powiat złożył wnioski, na jaki obiekt, czy uzyskano dofinansowanie, cel i zakres, wartość.

Priorytet II. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego Powiatu Zgorzeleckiego.

Kierunek działania 1. Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Zgorzeleckiego.

Mierniki:

- Jakie działania podjęto w celu stworzenia bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym, z kim współpracowano, jakich obiektów dotyczyło, wartość zaplanowanych i poniesionych środków.
- Gdzie i jak promowano niematerialne dziedzictwo kulturowe, czy dokonano wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego obiektów z terenu Powiatu Zgorzeleckiego.

Kierunek działania 2. Zwiększanie zdolności powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami.

Mierniki:

- Liczba i wartość dofinansowania obiektów zabytkowych objętych wsparciem zewnętrznym.
- Czy i na jakie działania związane z zarządzaniem zabytkami pozyskano środki zewnętrzne, w jakiej wysokości.
- Czy i gdzie umieszczono znak informujący o tym, że zabytek ten podlega ochronie.

9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów PPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje samorządu województwa,
- dotacje powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- fundusze unijne.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – co roku Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wniosek składa się:

- 1) do dnia 30 czerwca, w którym dana dotacja ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
- 2) do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe** – dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Dolnośląskiego – Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa Uchwała Nr XXVI/576/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 10 grudnia 2020 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego. Dotacja na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy jednym i tym samym zabytku w danym roku budżetowym może być udzielona do wysokości 50% ogółu nakładów koniecznych na te prace lub roboty. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną, kulturową lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, albo, gdy sytuacja wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót budowlanych przy zabytku – dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót budowlanych. Maksymalna kwota wnioskowanej dotacji nie może być większa niż 300 000 zł. Wnioski o dotacje kierowane są do Zarządu Województwa Dolnośląskiego. Termin składania wniosków w konkursie ogłaszany będzie corocznie przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego.

Powiat Zgorzelecki nie posiada uchwały w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Jest to związane między innymi z tym, że Powiat jako osoba prawna (właściciel) nie jest właścicielem obiektu, który wpisany jest do rejestru zabytków.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów, obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, jak naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu dysponuje Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

• **Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu

wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

• Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska na lata 2021-2027 (FEDS)

Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska 2021-2027 – program regionalny, z którego korzystamy obecnie. Polska otrzymała około 76 miliardów euro, z tego ponad 1,734 mld euro przypada na nasze województwo, plus dodatkowe 581 mln euro z nowego Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Dofinansowane przedsięwzięcia i inwestycje muszą się wpisać w jeden z pięciu celów wspólnej polityki UE:

- Bardziej inteligentna Europa,
- Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa,
- Lepiej połączona Europa,
- Europa o silniejszym wymiarze społecznym,
- Europa bliżej obywateli.

Program regionalny jest finansowany z trzech funduszy: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (EFS+) oraz Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Podzielony jest on na następujące priorytety:

- Fundusze Europejskie na rzecz przedsiębiorczego Dolnego Śląska,
- Fundusze Europejskie na rzecz środowiska na Dolnym Śląsku,
- Fundusze Europejskie na rzecz mobilności miejskiej Dolnego Śląska,
- Fundusze Europejskie na rzecz mobilności Dolnego Śląska,

- Fundusze Europejskie na rzecz zrównoważonego rozwoju społecznego na Dolnym Śląsku,
- Fundusze Europejskie bliżej mieszkańców Dolnego Śląska,
- Fundusze Europejskie na rzecz rynku pracy i włączenia społecznego na Dolnym Śląsku,
- Fundusze Europejskie dla edukacji na Dolnym Śląsku,
- Fundusze Europejskie na rzecz transformacji obszarów górniczych na Dolnym Śląsku,
- Pomoc techniczna EFRR,
- Pomoc techniczna EFS+,
- Pomoc techniczna FST.

W wielu obszarach wdrażania tego programu istnieje możliwość dofinansowania przedsięwzięć w obiektach zabytkowych. Wsparcie może dotyczyć zarówno prac dotyczących termomodernizacji czy montażu odnawialnych źródeł energii (OZE) czy nowoczesnych technologii OZE lub zabezpieczenia p.poż. Szeroki katalog możliwych działań dostępnych dla obiektów zabytkowych zawarto w priorytecie VI – **Fundusze Europejskie bliżej mieszkańców Dolnego Śląska** gdzie wsparcie obejmie rozwój społeczny, gospodarczy i środowiskowy a także rozwój kultury i ochroną dziedzictwa kulturowego. Działania te powinny też sprzyjać włączeniu społecznemu oraz bezpieczeństwu na obszarach miejskich. Środki finansowe w tych działaniach będą przeznaczone na realizację kluczowych przedsięwzięć wynikających ze strategii ZIT oraz strategii IIT. Będą to przedsięwzięcia istotne z punktu widzenia rozwoju miast, gmin, powiatów oraz ich obszarów funkcjonalnych. Dofinansowanie uzyskają inwestycje, które będą miały na celu poprawę jakości i bezpieczeństwa życia mieszkańców, promowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego, walorów turystycznych i rozwój instytucji kultury.

Możliwe inwestycje to m.in.:

- zagospodarowanie przestrzeni międzyblokowych, deptaków, parków, rynków, skwerów,
- działania prowadzące do zachowania i rozwoju zielonej i niebieskiej infrastruktury, służące ekologii a także działania na rzecz zwiększania powierzchni czynnych biologicznie – w tym zielone dachy, przystanki, ściany i fasady, ogólnodostępne tereny zielone,
- rozwój infrastruktury (w tym obiektów) aktywizacji i integracji społecznej, np. tworzenie przestrzeni dla aktywności fizycznej oraz do organizacji m.in. spotkań, warsztatów,
- zachowanie, zabezpieczenie a także adaptacja na cele kulturalne obiektów dziedzictwa kulturowego oraz obszarów i obiektów zabytkowych,
- przebudowę, modernizację i adaptację na cele kulturalne obiektów użyteczności publicznej m.in. wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków,
- ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej,
- w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (np. kajakowe, rowerowe),
- rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych,
- wsparcie dla instrumentów terytorialnych przygotowanie i monitorowanie strategii/planów działań ZIT oraz IIT.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do

aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne jest także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Podsumowanie

Powiatowy Program Opieki nad zabytkami Powiatu Zgorzeleckiego na lata 2025-2028 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona i promocja lokalnych cech kulturowych. Ważnym elementem PPOnZ jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji.

PPOnZ akcentuje rolę powiatu w zachowaniu unikatowych cech obiektów zabytkowych oraz lokalnej specyfiki budowlanej poprzez uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego zagadnień związanych z ochroną zabytków.

PPOnZ podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

11. Bibliografia

1. Konstytucja RP (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) z dnia 2 kwietnia 1997 r.
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie
10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
15. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków
16. Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę
17. Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych
18. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach
19. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach
20. Materiały udostępnione przez Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu
21. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Jeleniej Górze
22. Europa Miasto, oprac.: Roman Latosiński, Łukasz Relich, Renata Burdosz, Sylwia Makowska, Zgorzelec 2009
23. Fokt Krzysztof, Tekiel Łukasz, Bena Waldemar, Koreś Daniel, Vademecum historii Górnych Łużyc, Lubą 2010
24. Wędrówki po powiecie zgorzeleckim, Waldemar Bena
25. Dobrzyński Z., Przejawy życia obyczajowego w Zagłębiu Turoszowskim, w: Rocznik Jeleniogórski, XXIII-1985, s.165-177
26. Mróz F., Mróz Ł., Camino de Santiago – Droga św. Jakuba w Polsce, w: Szlaki kulturowe w Polsce. Organizacja, promocją, zarządzanie, red. Studzieniecki T., Pelplin 2013
27. Prosyński K., Czarnecki R., O Grecji i Grekach w Zgorzelcu, Zgorzelec 2007

28. Widawski K., Dziedzictwo Materialne kultury wiejskiej jako walor turystyki kulturowej na wybranych przykładach z Dolnego Śląska, w: Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku, wybrane aspekty, Widawski K.(red.), Wrocław 2009, s. 9-17
29. Koncepcja Subregionalnego Produktu Turystycznego. Gmina i miasto Węgliniec na tle Subregionu Borów Dolnośląskich. Karkonoska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., Jelenia Góra 2009
30. www.powiatzgorzelecki.pl
31. www.euroregion-nysa.eu
32. www.zagrodakolodzieja.pl
33. www.muzeumluzyckie.pl
34. www.szlakikulturowe.dolnyslask.pl
35. www.camino.net.pl/dolnoslaska
36. www.gov.pl
37. www.stat.gov.pl/gus
38. www.isap.sejm.gov.pl

12. Spis tabel, rysunków i zdjęć

1. Tabela nr 1. Wykaz obiektów zabytkowych stanowiących własność Powiatu Zgorzeleckiego
2. Tabela nr 2. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Powiatu Zgorzeleckiego
3. Tabela nr 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Bogatynia
4. Tabela nr 4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Pieńsk
5. Tabela nr 5. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Sulików
6. Tabela nr 6. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Gminy Węgliniec
7. Tabela nr 7. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Zawidów
8. Tabela nr 8. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków Gminy Zgorzelec
9. Tabela nr 9. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie Miasta Zgorzelec
10. Tabela nr 10. Stanowiska archeologiczne w poszczególnych gminach Powiatu Zgorzeleckiego
11. Tabela nr 11. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków na terenie Powiatu Zgorzeleckiego
12. Tabela nr 12. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych program opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Zgorzeleckiego
13. Tabela nr 13. Analiza SWOT
14. Tabela nr 14. Kierunki i zadania w ramach wyznaczonych priorytetów
15. Rys. 1. Mapa powiatu
16. Zdjęcia nr 1, 2, 3. DPS „Jutrzenka”, ul. Przechodnia 8, 10, 11 w Zgorzelcu
17. Zdjęcie nr 4. Dom mieszkalny, ob. DPS „Ostoja” ul. Pułaskiego 11-12-13 w Zgorzelcu
18. Zdjęcie nr 5. Królewska Zawodowa Szkoła Budowlana i Mechaniczna, ob. Liceum Ogólnokształcące im. Braci Śniadeckich, ul. Partyzantów 4 w Zgorzelcu
19. Zdjęcie nr 6. Dom mieszkalny, ob. przychodnia lekarska, ul. Reymonta 1 w Zgorzelcu
20. Zdjęcia nr 7, 8. ul. Rolnicza 25, Rolnicza 24A i 25B – Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. dr M. Marzyńskiego (źródło zdjęć: Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu)
21. Zdjęcia nr 9, 10, 11. ul. Rolnicza 25C, 25D, Rolnicza 25E, 25F, Rolnicza 25G, 25H – Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. dr M. Marzyńskiego, ob. domy mieszkalne (źródło zdjęć: Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu)
22. Zdjęcie nr 12. ul. Rolnicza 31A-E – ob. budynek osób stanowiących Wspólnotę Mieszkaniową (źródło zdjęć: Starostwo Powiatowe w Zgorzelcu)